

Dobrovolníkův průvodce doučováním v rodinách

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

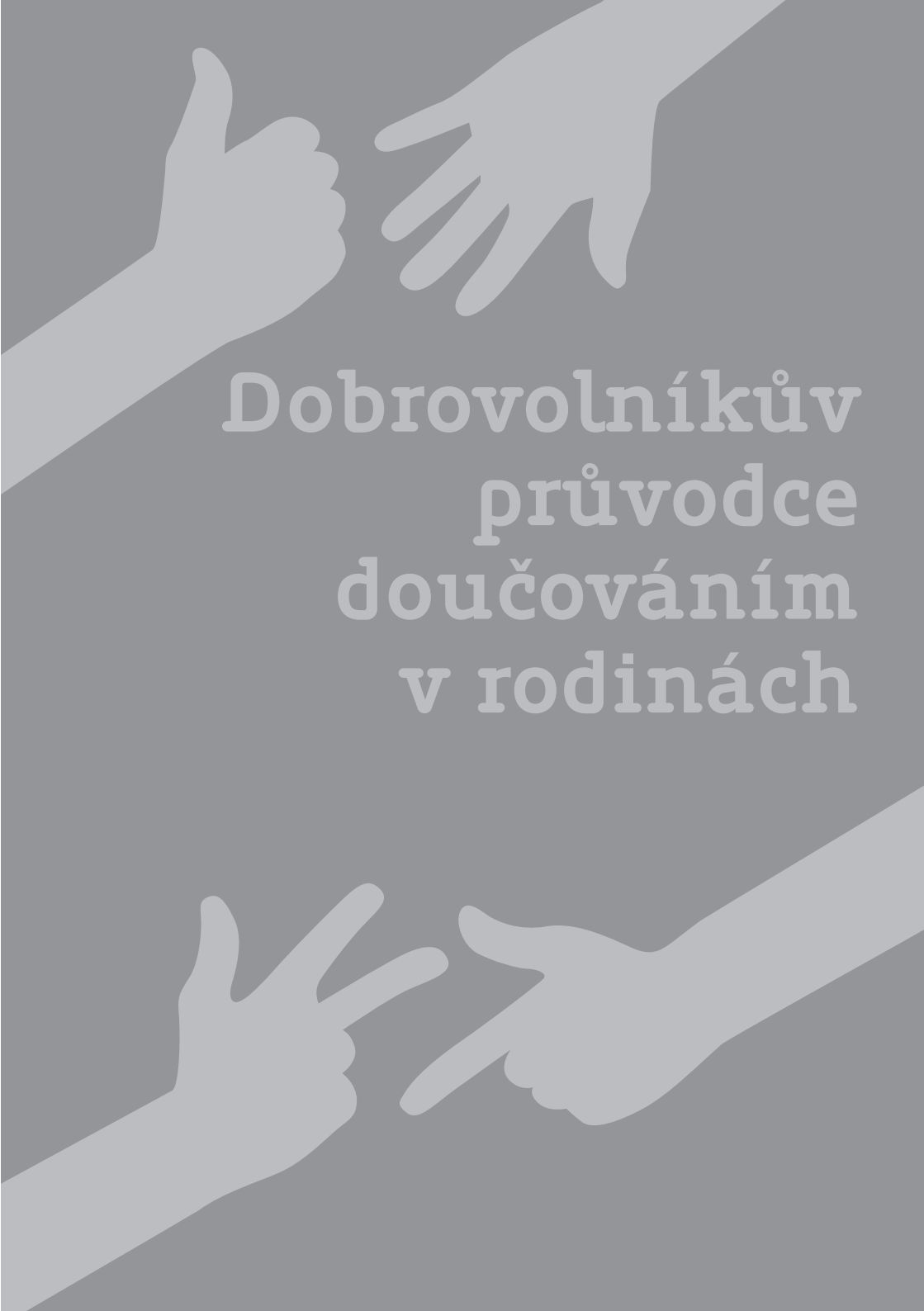

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Dobrovolníkův
průvodce
doučováním
v rodinách

AUTORSKÝ KOLEKTIV:

Zuzana Bedřichová
Aneta Horká
Vendula Karasová
Jana Lejdarová
Pavla Polechová
Petra Sedláčková
Monika Schweidlerová
Jiří Starý

NA TEXTU DÁLE SPOLUPRACOVALI:

Štefan Gabčo
Veronika Kamenická
Petra Klingerová
Dominika Knoblochová
Martin Kovalčík
Vendula Kuchařová
Pavel Marčík
Pavla Melicharová
Adéla Roubíčková
Eva Sevelková
Olga Stará
Jana Světlíková
Eva Škařupová
Kateřina Šormová
Marie Veverová
Petra Vrzáková

Publikace vychází v rámci projektu CZ.1.07/1.2.00/27.0024 „Tvorba pilotních vzdělávacích koncepcí v sedmi obcích, podporujících rovný přístup ke vzdělávání“, který je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Fotky: Iva Zimová, Rudolf Karas
Grafické úpravy: Stanislava Palečková
Korektury: Veronika Kamenická

Místo vydání: Praha
Nakladatel: Programy sociální integrace, Člověk v tísni, o. p. s.
Měsíc a rok vydání: prosinec 2014
Pořadí vydání: 1.

ISBN 978-80-87456-54-5

Obsah

ÚVOD	7
------------	---

PROČ A JAK DOUČOVAT	9
O programu Podpora vzdělávání – proč je doučování potřebné	9
Role koordinátora programu podpory vzdělávání v rodinách	12
Role a hranice dobrovolníka v rodině	15
Nějčastější dotazy	21
Motivace doučovaného dítěte	30
Doporučení k úspěšnému učení	34
Využití pohybu při doučování	37
Metody kritického myšlení	41

ČESKÝ JAZYK	47
Doučování v oblasti českého jazyka	47
Doporučení při doučování českého jazyka	56
Rozvoj čtenářských dovedností	64

MATEMATIKA	69
Doučování matematiky	69
Jde to i jinak – Matematika podle profesora Hejného – vyučování orientované na budování schémat (VOBS)	83

Úvod

Držíte-li v ruce tuto publikaci, patrně se chystáte stát nebo už jste dobrovolníkem v programu Podpora vzdělávání v rodinách a ve svém volném čase doučujete jedno nebo více dětí. Je to potřebná a náročná práce a to, že jí věnujete svůj volný čas, nebereme jako samozřejmost.

Na vás je tato služba, která v rámci Programů sociální integrace působí od roku 2006, založena, bez vás by nemohla fungovat. I kdybychom se v našem týmu jakkoliv snažili, nikdy bychom nemohli poskytnout podporu a pomoc takovému počtu dětí, jakému se nám to daří s vámi. Službou prošlo okolo 1700 dětí, které byly doučovány přibližně 1100 dobrovolníky. Děti vyrostly, pro mnohé sehrála přítomnost a působení dobrovolníka v rodině významnou roli v těžkých obdobích jejich školních let. Mnoho dětí se zlepšilo, některé se dostaly na střední školu, skoro všechny získaly kamaráda, spojence, vzor. Něko, komu na nich záleželo a dal jim pocit, že ony a jejich vzdělání jsou důležité.

Děti, se kterými pracujeme, nejsou z nejrůznějších důvodů na stejné startovní čáře jako ostatní. Rodiny mnohdy řeší závažné problémy, které ovlivňují školní úspěšnost. Proto jsme tu my i vy. Náš hlavní úkol je v rámci této služby jediný – pomoci jim i přes původní znevýhodnění úspěšně zvládnout základní popřípadě střední školu.

Průvodce by měl pomoci vám, abyste mohli lépe podpořit děti. Na jeho tvorbě se podíleli koordinátoři programu Podpora vzdělávání v rodinách společně s pedagogy a zkušenými dobrovolníky. Snad vám pomůže v čase začátků a bude inspirací a vodítkem i v době pokročilé. Najdete v něm základní informace o službě a jejím významu, objasní vám vaši práci, hranice a pravidla působení v rodině a také roli a povinnosti koordinátora služby. Snažili jsme se odpovědět na časté otázky a přidat co nejvíce rad, doporučení, nápadů a tipů ze zkušeností z přímé práce. Podrobněji se věnujeme doučování v oblasti českého jazyka a matematiky, neboť z našeho průzkumu mezi dobrovolníky služby z přelomu roku 2013/2014 vyplynulo, že právě tyto dva předměty jsou nejčastěji doučované a konkrétní doporučení a podpora v doučování tedy nejvíce potřebné.

Nebylo možné zařadit do této publikace všechny cvičení a příklady, které jsme dali dohromady nebo vytvořili během práce na sborníku. Jedná se většinou o osvědčené materiály z praxe od koordinátorů a spolupracujících pedagogů. Má je k dispozici váš koordinátor.

Doufáme, že vám průvodce bude k užitku. Děkujeme za váš čas, práci a zájem.

Proč a jak doučovat

O PROGRAMU PODPORA VZDĚLÁVÁNÍ – PROČ JE DOUČOVÁNÍ POTŘEBNÉ

Děti, se kterými pracujeme, se ve škole často potýkají se spoustou problémů. Důvodů, proč tomu tak je, najdeme celou řadu. Některé si můžeme ukázat v následujících příbězích.

Karlova maminka Martina vyšla ze zvláštní školy. Chtěla se vyučit cukrářkou, ale doma z toho nebyli nadšení. Tak pomáhala s péčí o mladší sourozence. V osmnácti letech začala pracovat jako uklízečka v nemocnici, o dva roky později se narodil Kája. Když začal chodit do školy, paní Martina se s ním pravidelně učila, Kája měl jedničky, sem tam dvojku. Pak přišla ve třetí třídě angličtina a ve čtvrté a páté trochu náročnější matematika. Kája se zhoršil, několikrát neměl úkol, protože s maminkou nevěděli, co s ním. Naštěstí se našel dobrovolník Honza, který si s úkoly uměl poradit. Dneska chodí Kája do osmé třídy. Těší se, že se vyučí kuchařem a potom by si rád udělal nástavbu. Maminka ho v jeho rozhodnutí podporuje.

Dvojičata Anička a Lenka nechodila do školky a maminka se jim nevěnovala, tak jak jsme zvyklí. Možná nevěděla, jak na to, možná řešila jiné problémy a na takové věci prostě nezbyl čas. Holky se do školy moc těšily, v září hrdě nastoupily do první třídy, ale počáteční nadšení rychle vystřídalo zklamání. Spolužáci byli o moc napřed, ze školky a od maminek znali barvy, čísla, některá písmenka, zvířátka, od malička si vybarvovali a malovali. Anička s Lenkou doma pastelky neměly, ani pexeso, ani moc hraček. Sice se o sebe i o mladší sestru Báru uměly docela dobře postarat, uklidit, pomoci s vařením i zatopit v kamnech (což by jejich vrstevníci sotva zvládli), ale za to se ve škole neznámkuje. Není velkým překvapením, že holky škola přestala bavit, ještě než do-

šlo na úplně první vysvědčení. V prvním pololetí první třídy jednoznačně převažovaly čtyřky. Cítit se někde od začátku jako ten nehloupější nikoho nepovzbudí, ať už je vám šest nebo dvacet.

V deváté třídě měla Helena velké potíže s matematikou a fyzikou, sama se na nás obrátila, že by potřebovala s učením pomoci. Rodiče její rozhodnutí podporovali. Helena si přála pracovat s dětmi v dětském domově, proto se rozhodla pro obor sociální péče. První rok studia vůbec nebyl jednoduchý, Helena si na středoškolský systém špatně zvykala a přes podporu dobrovolnice měla na vysvědčení několik nedostatečných. Řešili jsme, jestli přestoupí na školu, kde studium nebude tak náročné nebo bude ročník opakovat. Rozhodla se, že na škole vytrvá. V dobrovolnici i vetě měla velkou oporu a nakonec to společně zvládly. Na trojky. Dnes je Heleně devatenáct a čeká ji maturita.

KOMU JE PROGRAM URČENÝ?

Jakým dětem je program Podpora vzdělávání v rodinách určený nám napověděly předchozí příběhy. Je také patrné, že nezáleží jen na dítěti a dobrovolníkovi, ale zejména na rodičích.

Naše služby jsou určeny především dětem rodičů, kteří mají nízké vzdělání. Druhým faktorem, ke kterému přihlížíme, je sociální a ekonomická situace, ve které se rodina nachází.

Nejvyšší dosažené vzdělání rodičů bývá přímo úměrné vzdělání, jakého dosáhnou jejich děti. Rodiče dětí, se kterými pracujeme, často svojí vzdělávací dráhu zakončili na základní škole nebo základní škole praktické (dříve zvláštní). Nízká nebo prakticky žádná šance najít pracovní uplatnění, život na hranici chudoby, snížená kvalita života a velká pravděpodobnost, že stejný osud postihne i jejich děti...

Způsob, jakým přistupujeme k učení, do značné míry ovlivňují naši rodiče a český školský systém je nastavený tak, že se bez jejich podpory nebo podpory jiné osoby prakticky neobejdeme.

Rodiče „našich“ dětí často nevědí, jak s dětmi mají pracovat nebo učivu jednoduše nerozumějí. Někdy zájem o školu přebijí existenční problémy, se kterými se rodiny často potýkají. Zásadní roli pak hraje dobrovolník, který do rodiny přináší jiný vzo-

rec chování a jednání, vědomosti i zájem o školu a vzdělávání dítěte. Často se stává, že dítě s dobrovolníkem poprvé zažívá úspěch při učení.

Rodiny a děti, se kterými pracujeme, jsou různé. Někdy může být pro dobrovolníka snazší učit se s dítětem a rodiče do doučování příliš nezapojuvat. Jedním z našich cílů ale je, aby rodiče byli schopní svému dítěti pomoci do míry, do které stačí jeho schopnosti. U někoho to může znamenat „jen“ příprava zázemí pro učení, vypnutí televize, zabavení mladších dětí a dohlédnutí, aby si dítě udělalo úkoly. Někteří rodiče mohou oprášit znalosti a pustit se do procvičování učební látky, se kterou si dokáží poradit a další se možná jen potřebují dozvědět, jak na to. Proto je důležité, abychom na zapojení rodičů do doučování nerezignovali.

Nemusíte se nutit do něčeho, co vám bude nepříjemné, rodičům radit nebo mentorovat. Zkuste si s rodiči doučovaného dítěte povídat, společně proberte, co jste s dítětem prošli vy, v čem by mohl pomoci rodič, nechte v rodině pracovní listy k vypracování, vzbudte v rodiči touhu po porozumění a vědění. Asi žádný dobrovolník nebude provázet dítě po celou dobu jeho školní kariéry, rodiče však ano. Podpořte je, možná si nevěří stejně jako děti. Pokud si nebudete jistí, jak na to, poraďte se svým koordinátorem. Je tu pro vás.

ROLE KOORDINÁTORA PODPORY VZDĚLÁVÁNÍ

CO MÁ ZA ÚKOL KOORDINÁTOR?

Hlavním úkolem koordinátora je vyhledávat děti, které doučování potřebují a následně jim službu doučování zajistit. Vzhledem k tomu, že se děti mohou doučovat až po příchodu ze školy, není obvykle v silách koordinátora, aby vše zvládnul sám. I proto jste byli osloveni právě vy. Děti, které by potřebovaly podporu v mimoškolní přípravě a pomoc s pochopením látky, je více než dost a každý dobrovolník znamená možnost přijmout a doučovat další dítě, které to potřebuje.

CO VŠE MŮŽE DĚLAT KOORDINÁTOR PRO SVÉ DOBROVOLNÍKY?

Podporu, kterou koordinátor může a měl by poskytovat, můžeme rozdělit do několika kategorií:

Podpora na začátku spolupráce

Ať jste se k dobrovolnictví dostali jakkoliv, než se zapojíte, je potřeba, aby se s vámi koordinátor sešel a podrobně vám představil nejen program Podpora vzdělávání v rodinách, ale i ostatní poskytované služby. Je dobré, když se vyznáte v problematice, znáte potíže a rozumíte situaci, ve které se rodiny nacházejí.

Problém chudoby a tzv. sociálního vyloučení je velmi komplikovaný. Zprávy, které čteme v novinách nebo vidíme v televizi, jsou často nepřesné, zkreslené, neúplné. Koordinátor vám může doporučit a zapůjčit relevantní a kvalitní literaturu a vybrat zajímavé texty k tématu. Také vám předá zkušenosti z práce s chudými dětmi rodičů, kteří mají nízké vzdělání, spoustu potíží a často se nacházejí v hodně tíživé sociální a finanční situaci. Pomůže vám to lépe pochopit, proč je vaše a naše práce potřeba. Získáte ucelené informace, které se vám můžou hodit, až budete mluvit o své dobrovolnické činnosti a představovat ji lidem ve vašem okolí. Problematika chudých lidí, sociálně vyloučených lokalit a ghatt, potíže se vzděláváním a „výchovou“ zejména romských dětí jsou témata, na která má každý svůj názor. Může se stát, že lidé ve vašem okolí vám budou dávat své (často negativní) názory najevo. Je dobré být připraven na dotazy, mít argumenty, znát smysl vašeho působení. Je to citlivé téma.

Koordinátor by vám měl rovněž doporučit literaturu potřebnou k doučování dítěte – učebnice, cvičebnice, pracovní listy, odbornou literaturu, která pomáhá při práci s dětmi se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP). K dispozici je dobře vybavená knihovna, s jejímž obsahem by vás měl koordinátor seznámit.

Až půjdete poprvé doučovat dítě, které to potřebuje, nebudete vhozeni do vody. Koordinátor vás doprovodí, seznámí vás s dítětem a rodinou a názorně předvede některé z metod práce. Koordinátora můžete kdykoliv požádat o další doprovod do rodiny.

Nebojte se vyjádřit své obavy, pokud si na některý předmět, rodinu nebo lokalitu netroufáte. Spektrum rodin, se kterými pracujeme, je široké a určitě nebude problém najít takovou rodinu, ve které se budete cítit dobře.

Koordinátor své dobrovolníky pravidelně při doučování navštěvuje. Tyto tzv. následky fungují jako podpora dobrovolníka, koordinátor může předat své zkušenosti, poradit. Měly by vést ke zkvalitnění práce.

Profesní podpora

Koordinátor by vám tedy měl vaši práci co nejvíce usnadnit, zkvalitnit, měl by vám být nápomocný při řešení různých nenadálých situací, které se často, jako při jakékoli práci s lidmi, objeví.

Koordinátor vám může také zprostředkovat setkání s třídním učitelem nebo jiným pracovníkem školy, pokud bude potřeba cokoli probírat ohledně doučovaného dítěte. Máte také možnost s ním mluvit o metodách, které používáte při práci.

Pokud vám rodina, v které budete působit, nebude vyhovovat a nepodaří se vám vybudovat pozitivní vztah, konzultujte a radte se s vaším koordinátorem. Stává se, že doučování odpadá. A to jak ze strany rodiny, tak i ze strany dobrovolníka. V obou případech by měl o této skutečnosti vědět také koordinátor, aby mohl zajistit kontinuální podporu. Pokud už nebudete mít zájem o spolupráci, dejte to vědět nejlépe s předstihem.

Může se stát, že až posléze zjistíte, že máte méně času než by pro kvalitní doučování bylo potřeba, nebo se jednoduše necítíte při doučování dobře. Pokud dobrovolník v takovémto případě ukončení svého působení nenahlásí, koordinátor zjistí až zpětně, že se v rodině už nějakou dobu nedoučuje. Rodina může být nespokojená a nemusí mít o další spolupráci zájem. V tomto případě ztrácí dítě možnost podpory v podobě doučování úplně, někdy trvá dlouho, než se podaří důvěru znovu obnovit. Proto je vždy lepší konzultovat s koordinátorem vaše rozhodnutí skončit dříve, než k němu dojde, bude to respektovat.

Koordinátor vám může pomoci i s jinými záležitostmi například udržet si hranice při práci s rodinou. obraťte se na něj pokaždé, když si myslíte, že požadavek rodiny překračuje vaše kompetence nebo pokud nebudete vědět, jak řešit různé citlivé situace. Může třeba jít o to, že si nejste jistý, jak rodičům zakázat při doučování kouřit nebo na vás rodina stále naléhá, abyste jim půjčil peníze. Koordinátor může také telefonicky komunikovat s rodinou místo vás. Nebudou vám tak vznikat další náklady spojené s doučováním.

Hlavní předpoklad pro dobrou spolupráci je otevřenost. Nebojte se ptát a žádat o radu, vznášet připomínky. Pamatujte, že i váš koordinátor (stejně jako vy) je povinný o všem, co se dozví v průběhu své práce, mlčet.

Každý dobrovolník může využít nabídky vzdělávání. V naší organizaci funguje program interního školení pracovníků, kterého se můžete také zúčastnit. Občas se stává, že v projektech, z kterých jsou naše aktivity hrazeny, jsou vyhrazeny finance na další vzdělávání dobrovolníků. Pokud máte zájem získat nové potřebné informace v konkrétní oblasti, obraťte se na koordinátora.

Materiální podpora

Máte možnost používat knihy a materiály, které jsou dispozici v knihovně koordinátora / pobočky. Koordinátor by vám měl doporučit vhodnou literaturu či odkazy, které vám v konkrétní situaci s dítětem, o které se staráte, v předmětu, který doučujete, pomohou. Neostýchejte se zeptat.

Nechceme, aby vám vznikaly jakékoli další náklady spojené s dobrovolnictvím, proto požádejte, kdykoliv budete potřebovat, aby vám koordinátor připravené materiály vytiskl nebo okopíroval.

Je docela dobře možné, že víte o pracovních sešitech či učebnicích, které koordinátor nezná. Pokud s nimi máte dobrou zkušenost a dobře se s nimi pracuje, ukažte mu je. Ten má možnost je nakoupit a dát je k dispozici vašim kolegům dobrovolníkům.

ROLE A HRANICE DOBROVOLNÍKA V RODINĚ

ROLE DOBROVOLNÍKA

Dobrovolník je ten, kdo ve svém volném čase a bez nároku na finanční či jinou hmotnou odměnu věnuje své vědomosti, energii, dovednosti ve prospěch ostatních lidí. Předpokládáme, že dobrovolník se rozhodl práci dělat svobodně, vážně a na základě vnitřní motivace. V rámci programu Podpora vzdělávání je žádoucí, když je dobrovolník zapojen dlouhodobě, tzn. alespoň 1/2 roku. Práce dobrovolníka se zaměřuje většinou na vedení individuálního nebo skupinového doučování (je-li na pobočce realizováno). Vaším úkolem má být v první řadě pomoc dítěti v mimoškolní přípravě, zejména v těch předmětech, ve kterých má dítě aktuálně potíže. Zároveň by mělo docházet k rozšíření všeobecného rozhledu, prohloubení zaujetí o vzdělání, rozvoj zvědavosti. Zároveň je dobré, když dobrovolník umí dítě pochválit a co nejvíce podpořit. Postupem času dochází nejen ke zlepšení prospěchu, ale i k lepšímu zvládnutí zátěžových situací spojených se školou a také k nárůstu sebedůvěry dítěte.

Role dobrovolníka úzce souvisí se zakázkou, kterou v rodině uzavírá koordinátor Podpory vzdělávání. Zakázky a cíle spolupráce jsou různé, často se odvíjí od míry vnitřní motivace jednotlivců, délky zapojení do programu, ale i míry sociálních kompetencí. Zakázkou tedy může být například: příprava na zápis do ZŠ; podpora v domácí přípravě dítěte s rodičem; přechod ze ZŠP na ZŠ; zlepšení školního prospěchu jako prevence předčasněho odchodu z hlavního vzdělávacího proudu, aj. Po představení zakázky by vás měl koordinátor seznámit také s tím, kde rodina bydlí, do které třídy/školy dítě chodí, má-li sourozence, kdo se s ním nejčastěji učí, a podobně.

Pro řadu dětí je těžké navázat důvěru s dospělým, to, že doučování probíhá doma, může dítěti zejména při prvních kontaktech pomoci cítit se bezpečně. V průběhu času vytváříte společně prostor, kde se dítě může pravidelně učit. Setkáváte se s rodiči i ostatními členy rodiny, kteří se většinou o vaši práci zajímají. To umožňuje připravit aktivity, do kterých se mohou zapojit i oni, což může usnadnit další spolupráci.

Přítomnost rodiče na doučování je nezbytná také proto, že za dítě nese zodpovědnost právě on (nebo jiný zletilý člen domácnosti), ne dobrovolník. Stejně tak je na rodině, aby vám připravila bezpečné podmínky pro doučování.

Můžete pracovat s věcmi, které dítě běžně ze svého života zná, má je doma. Zároveň je dobré dítěti rozšiřovat obzor formou nových pomůcek, prostřednictvím kterých může danou látku lépe pochopit. U doučování jsou často i mladší sourozenci doučovaného dítěte, kteří se, byť jen pozorováním vaší práce, mohou mnohé naučit. I jim můžete připravit drobné úkoly, které mohou vypracovávat i bez vaší přítomnosti.

Z průzkumu efektivity programu v Liberci vyplynulo, že i na mladší sourozence doučovaných dětí a jejich následnou vzdělávací kariéru má práce v rodině pozitivní vliv.

Mají-li se do doučování zapojit i rodiče, není jednodušší, když jsou „po ruce“? Zkušenosti ukázaly, že se vyplatí být důsledný při práci s dětmi i rodiči. Ukazovat rodičům různé metody učení a zapojovat je do doučování. Také je dobré doučování společně průběžně hodnotit, protože jedině tak mohou příjemci služby zasahovat a ovlivňovat její chod. Navíc se tak učí formulovat své postoje a názory, což se může zúročit například v komunikaci se školou. Když společně s rodiči reflektujete práci, umožňujete jim i sobě všimnout si pokroků i rozvojových témat. Když je dítě, se kterým se právě doučujete například unavené, je možné přenést pozornost na práci s rodičem nebo některým sourozencem.

Je-li to možné, vyrazte na doučování ven! Můžete se dozvědět, jak dítě tráví svůj volný čas a zároveň se dozvídat spoustu zajímavostí o místě, ve kterém bydlí (co kolem roste, historie, dětské hřiště). Změna prostředí může oživit spolupráci a posílit vztah mezi dobrovolníkem a doučovaným dítětem. Lze se také společně zapojit do volnočasových a vzdělávacích aktivit, které pobočka připravuje.

Dlouhodobější práce v rodině by se měla odrážet například v posílení sebevědomí dítěte, zaujetím pro učení, těšením se na doučování ze strany dítěte, lepšími známkami v žákovské knížce, větší samostatnosti při přípravě domácích úkolů aj.

V rodině, do které budete docházet, možná nemá nikdo zkušenosti s domácí přípravou dětí. Stejně tak se možná setkáte s nedůvěrou ke škole/ učitelům a pochybami, zda je vzdělání vůbec důležité. Protože vy máte pravděpodobně jinou životní zkušenost, můžete se jí snažit citlivě předávat. Jedním z cílů Podpory vzdělávání je bavit se o tom, proč a jak je právě vzdělání významné a potřebné. Zúročíte tu vlastní pozitivní vzory. Dobrovolník je parťák, kamarád, důvěrník, ale hlavně učitel.

V dotazníku, který vyplňovaly děti, se nejčastěji objevovalo, že dobrovolník je ten, kdo se snaží pomoci, ale i skutečně pomůže, je trpělivý a naučí, dokáže si promluvit i o citlivých věcech a mohu mu důvěřovat, učí mě, co neumím a je hodný.

HRANICE PŘI PŮSOBNÍ V RODINĚ: CO TO JE A PROČ JE DOBRÉ JE DODRŽOVAT?

Vztah dobrovolníka a dítěte je specifický mezilidský vztah a je třeba uvědomit si jeho zvláštnosti. Dobrovolník do práce vstupuje, protože ho zajímá, baví, chce se v ní rozvíjet. Dítě přichází obvykle s nějakou potíží, kterou nebylo dosud schopno samostatně řešit. Dobrovolník se postupem času o dítěti většinou dozví řadu věcí, zatímco dítě o dobrovolníkovi téměř nic neví. Dobrovolník má zodpovědnost za sebe a za průběh doučování. Doučované dítě se někdy může snažit o přenesení

odpovědnosti na dobrovolníka, např. spoléhá na to, že mu dobrovolník připomene úkoly, zkontroluje známky apod. Úkolem dobrovolníka je podporovat dítě i rodinu k zodpovědnosti vlastní.

Obecně se dá říci, že hranice jsou mez, kde se lidé cítí příjemně/bezpečně. Chrání klienta na jedné straně a dobrovolníka na straně druhé. Je důležité uvědomovat si jak vlastní hranice, tak i limity lidí, se kterými pracujeme. Odlišovat osobní a soukromé věci od pracovních, držet si jistý odstup, který nám pomůže hranice zachovat. Klient by měl v práci s dobrovolníkem nacházet zejména podporu, pochopení, pomoc a důvěru.

Pro lepší pochopení práce s hranicemi uvádíme modelové situace. Popřemýšlejte, jak byste zareagovali.

Situace první – pozvánka na víno

Představte si situaci, kdy působíte v rodině více než půl roku. Spolupráce byla vždy bez problémů, rodiče se chovají vstřícně. Přicházíte na pravidelné doučování a zjišťujete, že ve vedlejší místnosti probíhá rodinná oslava (narozeniny). Rodiče vás na oslavu zvou a nabízejí také sklenku vína. Jak zareagujete?

Situace druhá – potíže s bydlením

Pracujete s matkou, která je samoživitelka a stará se o čtyři děti. V rodině je uzavřena zakázka týkající se zletilých dětí klientky – jedná se o podporu při studiu na středním odborném učilišti. S matkou máte navázanou dlouhodobou a fungující spolupráci. Matka vám telefonuje v pátek odpoledne s tím, že ji vyhodili z nájemního bytu a ona neví, jak má současnou situaci řešit? Jak zareagujete?

Situace třetí – budeme si tykat?

V rodině pracujete už více, než dva měsíce. Doučujete tři děti: druhá, pátá a sedmá třída ZŠ. Matka i otec dětí jsou upovídaní. Často vyprávějí i historky ze svého života, vypadá to, že vám velmi důvěřují. Jedno odpoledne, kdy už je doučování u konce, pomalu se chystáte k odchodu, zapřádáte přátelský rozhovor o tom, co budete dělat o víkendy vy a co rodina. Matka vám podá ruku a nabídne tykání, k čemuž se vzápětí s úsměvem přidává i otec. Přijmete nabídku? Proč ano? Jestli ne, jak to rodině zdůvodníte?

Hranice začíná tam, kde je vám nepříjemně, necítíte se dobře. Je to mez, za kterou se snažíte udržet a nepřekročit ji. Hranice jsou pružné, může se docela dobře stát, že na začátku spolupráce s rodinou si je nějak nastavíte a například po roce budou v některých ohledech vypadat jinak. I přes to by mělo být jasné, co je práce dobrovolníka a co soukromý život, v jistých situacích je třeba umět se držet zpět.

Dobrovolník nesmí rodinám půjčovat ani darovat jakýkoliv finanční obnos. Máte však možnost předat malý dárek jako odměnu za dobrou práci na konci školního roku, může se jednat o pomůcky do školy nebo nějakou cvičebnici. Někteří dobrovolníci raději vezmou doučované dítě do kina nebo do ZOO, což je mnohdy nevšedním zážitkem a zároveň motivací. Všechny vaše aktivity, které souvisejí s doučováním, je vždycky nutné konzultovat s koordinátorem a musí k nim dát svůj souhlas rodič dítěte.

Doporučujeme vyhnout se konzumaci alkoholu například v situaci, kterou uvádíme výše. I když je někdy nepříjemné se ze zábavy omluvit, je to nejlepší řešení. Omluvíte-li se slušně, rodina se jistě neurazí, ani na vás nikterak nezanevře. Důležité je uvědomit si, co je vlastně cílem a obsahem vaší práce v rodině. Tam, kde si nejste jistí nebo máte pocit, že situace přesahuje vaše kompetence, neváhejte se obrátit na svého koordinátora. Ten je profesionálem a má s podobnými situacemi více zkušeností. Pokud jde například o otázky financí nebo bydlení, může se obrátit na terénního sociálního pracovníka, jenž se rodině může plně věnovat.

Může se stát, že vám rodiče nabídnou tykání. Většina z nás nevidí problém v tykání si s dítětem. U dospělých ovšem může dojít ke změně vztahu a ten se postupem času může měnit na více familiární. Jestli je to v pořádku, či nikoliv, záleží právě na tom, jak má každý z nás nastavené hranice, do jaké míry je schopen reflektovat chování ostatních, ale i sám sebe.

JAK DOUČOVÁNÍ V RODINĚ PROBÍHÁ?

Koordinátor by vás měl seznámit s obecnou kazuistikou rodiny, tedy informacemi o tom, kde rodina bydlí, jak k nim dojet, kdo všechno je člen rodiny, jak staré děti budete doučovat. Seznámí vás s členy rodiny a představí vám dítě (děti), které budete doučovat. První schůzka je většinou informativní, prohlédnete si učebnice i další pomůcky, se kterými dítě pracuje. Zkusíte si společně vypracovat domácí úkol nebo nějakou krátkou hru a domluvíte se s rodinou na pravidelném termínu schůzek. Když si nebudete jistí, jak s prací v rodině začít, jak doučování vést, požádejte koordinátora o další „modelovou hodinu“ – pak už by vám práce měla jít snadněji. Na pravidelné doučování pak už docházíte sami, někdy za doprovodu koordinátora, který sleduje průběh spolupráce.

Situace jednotlivých rodin se liší, prostředí, ve kterém doučujete, může být různé. Pokud doučujete v sociálně vyloučené lokalitě, má tato práce svá specifika a jistě i rizika. Pokud si nejste jistí nebo máte obavy, konzultujte se s koordinátorem. Pravidlo, které byste měli mít vždy na paměti, je ochránit sám sebe.

Do rodin, kde se pohybuje osoba závislá na návykových látkách, agresor apod. dobrovolníky neposíláme. I tak se může stát, že někdo takový přijde například na návštěvu. V takovém případě je lepší nečekat, jak se situace vyvine, ale ihned odejít a informovat koordinátora.

Dobrovolník není pomáhající profesionál. Jednání jménem organizace, vyřizování úředních záležitostí, konzultace se školou nebo s úřady bez vědomí koordinátora jsou nad rámec pravomocí dobrovolníka. Pokud jste v kontaktu se školou a třídním učitelem doučovaného dítěte, měl by o tom koordinátor vědět. V případě, že by se na vás rodina obrátila s prosbou o pomoc v řešení složité životní situace, je dobré ujasnit si role. Ty vaše počínají a končí doučováním. Rodina se může obrátit (i vašim prostřednictvím) na koordinátora nebo terénního sociálního pracovníka. Jsou to odborníci, kteří mohou být nápomocní.

UKONČENÍ SPOLUPRÁCE

V případě, že se rozhodnete z jakýchkoliv důvodů svoje působení v rodině ukončit, je pro naši práci a pro další vývoj situace s rodinou a doučovaným dítětem zásadní, abyste to dali vědět s dostatečným předstihem.

Pokud vaše rozhodnutí plyne z okolností, které se týkají rodiny a dítěte, je zde ještě možnost a prostor, že se podaří najít uspokojivé řešení situace.

Jestliže rozhodnutí ukončit spolupráci s rodinou vychází z osobních či časových důvodů, dá nám včasné oznámení prostor pro nalezení náhrady a úspěšné navázání a pokračování služby v rodině. Důvěra rodin je křehká věc, na které se pracuje často mnoho let. Ostych a oddalování oznámení v této záležitosti může poškodit minulé snažení a velmi zkomplikovat práci budoucí.

NĚJČASTĚJŠÍ DOTAZY

NA CO SE NEJČASTĚJI PTÁTE OHLEDNĚ PRŮBĚHU DOUČOVÁNÍ

- Kdy a kde by mělo doučování probíhat?**
Kdy bude doučování probíhat, záleží na domluvě dobrovolníka, rodiny a koordinátora. Místem doučování bývá domov dítěte. Pokud z nějakého důvodu není možné doučovat v domácnosti, snažíme se nalézt jinou alternativu (doučování v kanceláři, knihovně nebo prostorách školy). Není možné, aby doučování probíhalo v domácnosti dobrovolníka.
- Proč doučování probíhá nejčastěji přímo v rodinách? Jaký to má význam?**
Doučování probíhá v rodinách z několika důvodů. Dítě by se mělo cítit bezpečně a připravovat se v prostředí, které dobře zná. Většina dětí, které se doučují, nemá správné vzdělávací návyky. Vzhledem k tomu, že mimoškolní příprava se odehrává většinou doma, je správné tyto návyky budovat právě tam. Do doučování se tak může zapojit celá rodina. Rodiče se mohou od dobrovolníka naučit s dítětem správně pracovat, zajistit dostatečně klidné prostředí, pravidelně kontrolovat pomůcky na vyučování, úkolníček, žákovskou knížku aj.
- Jak staré děti se doučují?**
Obecně jsou to děti ve věku 6–15 let, tedy ty, které navštěvují základní školu. Zaměřujeme se spíše na žáky prvního stupně, abychom jim mohli poskytnout podporu při zpracovávání informací naprosto zásadních pro zvládnutí učiva v pozdějších ročnících. Žáky 2. stupně a studenty středních škol a učilišť neodmítáme, nicméně určitě netvoří většinu podpořených dětí.
- Pracujete pouze s Romy?**
Rodiny a jednotlivce, se kterými spolupracujeme v rámci doučování i dalších služeb, nepřijímáme na základě etnické příslušnosti. Záleží pouze na tom, zda mají zájem o spolupráci a pomoc potřebují. Hlavním kritériem pro příjem do služby je nízké vzdělání rodičů a nemožnost platit komerční doučování vzhledem k sociální a ekonomické situaci rodiny. Většina našich klientů jsou Romové. Naše aktivity soustředíme do chudých částí měst. Na otázku, proč tolik romských žáků čelí mnoha vzdělávacím a výchovným problémům ve škole, nelze zcela jednoznačně odpovědět. Do první třídy či přípravného ročníku nastupuje řada romských žáků s velkým handicapem. Často nenavštěvovali žádné předškolní zařízení stejně jako jejich rodiče, kteří zpravidla nejsou schopni dítě dostatečně pro vstup na ZŠ připravit. Dalším důvodem může být velmi nízká materiální vybavenost dítěte. Obvykle jsou chudé romské rodiny vícečetné a pro rodiče žijící na hranici životního minima je velmi obtížné každé dítě, které školu navštěvuje, dostatečně vybavit.

- **Mohu dítě vzít s sebou někam ven (do kina, divadla, na výstavu apod.)?**
Ano, záleží to jen na dohodě s rodiči. Doporučujeme nejdřív využít skupinových aktivit, které pořádají jednotlivé pobočky. O všech akcích mimo pravidelný čas a prostor doučování je potřeba předem informovat koordinátora, případně s ním konzultovat možná rizika. Je třeba si uvědomit, že v případě, kdy opouštíte domácnost rodiny, přebíráte za dítě zodpovědnost.

NA CO SE NEJČASTĚJI PTÁTE OHLEDNĚ PŘÍMÉ PRÁCE S DÍTĚTEM/DĚTMI.

- **Jak se mám zachovat, když je dítě při doučování vulgární nebo hrubé?**
Je dobré ověřit, zda dítě význam těchto vulgarit zná. Často může jen opakovat slova, která zaslechlo, ale jejich významu nerozumí. Požádejte dítě, aby taková slova nepoužívalo, případně mu slušně vysvětlete jejich význam. Můžete upozornit, že hrubost a vulgarismy mohou druhého člověka urazit.
- **Mám dítěti zadávat úkoly? A jak?**
Zadávání úkolů by měla být samozřejmost, zvyšuje se tak efektivita doučování. Vždy je ale potřeba přihlídnout k množství úkolů, které má dítě ze školy. Zadávejte dítěti krátké, co nejvíc konkrétní úkoly. Můžete je rozepsat na každý den v týdnu. Nezahlcujte však dítě velkým množstvím úkolů. Ověřte, zda dítě ví, jak úkol vypracovat. Na konci hodiny si popovídejte s rodiči o tom, co jste na doučování dělali, jaké úkoly jste zadali a vysvětlete jim, jak mají úkoly zkontrolovat. Pokud nemáte jistotu, jestli není dítě úkoly zahlcené, proberte s dítětem a rodiči, jak vypadá běžný pracovní týden. Zda dítě chodí na nějaké kroužky, co dělá odpoledne, kdy se učí...
- **Jak reagovat, když je dítě opakovaně na hodiny nepřipravené (bez splněných úkolů, podkladů ze školy nebo základních pomůcek)?**
Vždy je potřeba snažit se zjistit důvod. Pokud dítě zapomnělo, je dobré zadání úkolu nechat dítěti na nalepovacím papírku na stole nebo dohlédnout, aby mělo úkoly zapsané v úkolníčku. U některých dětí může dobře zafungovat upozornění trochu nezvyklou formou – nálepkami, upomínkami na skříňce, lednici apod. U mladších dětí bývá problém v tom, že vypracování úkolu nezkontrolovali rodiče. V komunikaci s rodiči se vyplácí být hodně konkrétní např.: „Dohlédnete na to, aby Anička měla ve středu hotový tento úkol?“.
- **Jak navázat přátelštější vztah založený na důvěře s doučovaným dítětem?**
Projevujte o děti upřímný zájem. Pokládejte přátelské otázky. Na začátku každého doučování se pak dotazujte, co je nového, jak jim to jde. Ptejte se na jejich vztah k učitelům. Koho mají rádi a koho ne, proč? Vyprávějte dětem o sobě, svěřte se například, že vám taky něco nešlo a jak jste to řešili.

Děti upozorňujte na jejich kladné stránky. Po nějakém čase vždy připomeňte, co už všechno zvládly. Dodá jim to sebedůvěru a sebevědomí. Dávejte dětem vždy najevo, že záleží i na jejich pohledu na věc a že vás to, co říká, opravdu zajímá.

- **Jak pracovat s nemluvným a uzavřeným dítětem?**
Pracujte s dítětem nejen jako učitel, ale hlavně jako kamarád. Snažte se provázat učení se zábavou. Pokud je hezké počasí, jděte po učení ven a neformálně si povídejte o všem, jako přátelé. Snažte se zjistit, co dítě baví, co by si přálo, jaké má sny. Když dítěti dáte prostor a pustíte ho k sobě, otevře se i ono vám. Mějte trpělivost, vše chce svůj čas.
- **Mám pracovat s ostatními dětmi, které jsou na doučování přítomny?**
Záleží na vás. Pokud vás nebudou ostatní děti rušit a doučování bude nadále smysluplné, není problém věnovat pozornost více dětem. Pro „oficiálně nedoučované“ dítě si můžete připravit například omalovánky nebo křížovku. Uděláte mu radost a bude si připadat důležité. Nezapomínejte však, které dítě primárně doučujete.

NA CO SE NEJČASTĚJI PTÁTE OHLEDNĚ SPOLUPRÁCE S RODIČI V PRŮBĚHU DOUČOVÁNÍ.

- **Jak mám spolupracovat s rodiči? Mám je zapojovat do doučování?**
Ano, pokud to jde. Společně s rodičem a dítětem vždy na začátku doučování projděte žákovskou knížku. Jedním z cílů doučování je také naučit rodiče, jak s dětmi pracovat. Platí to samozřejmě zvlášť u mladších dětí. Nemusíte však vyžadovat, aby byl rodič při doučování přímo přítomen po celou dobu. Zkuste co nejvíce zapojovat rodiče do dění kolem doučování a školy. Nepřebírejte za na ně odpovědnost např. při plánování schůzky s třídním učitelem ve škole, při kontrole ŽK nebo nákupu sešitu na doučování. Čas doučování nemusíte trávit čistě učením s dítětem, kontakt a komunikace s rodiči je také velmi cenný a efektivní.
- **Co mám dělat, když se pravidelně opakuje, že rodiče nejsou doma?**
Rodiče se smluvně zavazují být při doučování přítomni v domácnosti. Pokud je doma jen dítě, nedoučujte a informujte koordinátora.
- **Doučování často odpadá. Rodiče říkají, že je dítě nemocné. Někdy to trvá i dva a více týdnů. Co mám dělat?**
Kontaktujte svého koordinátora. Je velmi obtížné zjišťovat, jaké důvody za odpadáním doučování stojí. Pokud je to možné, pokuste se to zjistit. Zajímejte se také o to, jestli rodina doplňuje učení v případě absencí. Koordiná-

tora kontaktujte, pokud přijedete na doučování a rodina není doma, ale také v případě, že se rodina opakovaně omlouvá těsně před domluveným doučováním. Snažte se na doučování docházet pravidelně v pevně stanovený den a hodinu, pak není třeba si hodinu každý týden předem potvrzovat. V rodinách, kde doučování často odpadá, většinou doučování ukončujeme, pokud se situace přes všechnu snahu koordinátora a dobrovolníka nelepší.

- **Co mám dělat, když po mě rodina chce věci, které nesouvisí se službou doučování?**

Může se stát, že vás matka či otec požádají o pomoc s vyřízením jiných záležitostí, které nesouvisí s vlastním doučováním. Mějte v tuto chvíli na paměti, že vaším úkolem je v rodině zajistit podporu mimoškolního vzdělávání dítěte. Vše ostatní řeší váš koordinátor. V takovýchto chvílích se obraťte na něj. Seznamte se také s dalšími službami, které pobočka poskytuje. V podobných případech totiž můžete zareagovat ihned a rodině doporučit pomoc profesionála např. terénního sociálního pracovníka.

- **Jak se zachovat v případě, že v mé přítomnosti budou rodiče na doučované dítě vulgární nebo hrubí?**

Požádejte rodiče, aby takto ve vaší přítomnosti s dítětem nejednali. Podobné chování dítěti nepomůže. Zkuste si s rodiči popovídat o tom, jak je důležité dítě chválit a být trpělivý. Je možné, že rodiče jiný vzorec chování k dítěti neznají, protože k nim jejich rodiče přistupovali stejně. Řada našich klientů také vyrůstala v prostředí dětských domovů. Pokud se situace nezlepší ani po upozornění, přerušete doučování. V takové atmosféře se jistě nebudete cítit dobře vy ani dítě. Požádejte, aby se to již neopakovalo. Dejte najevo, že je vám situace nepříjemná. S koordinátorem také můžete zvážit přesunutí doučování z domácnosti jinam.

- **Co mám dělat, když na mě byl někdo vulgární nebo agresivní?**

Upozorněte rodinu, že byly porušeny podmínky spolupráce. Rodič má povinnost zajistit klid na doučování. Svým podpisem také potvrdil, že všichni členové domácnosti jsou se vstupem dobrovolníka do rodiny seznámeni a souhlasí s ním. Pokud se v rodině necítíte dobře, odejděte a situaci proberte s koordinátorem. Společně se domluvte na dalším postupu doučování v této rodině.

- **Co mám dělat, když mi někdo z rodiny doučovaného dítěte dělá návrhy?**

V takovém případě je třeba nastavit si hranice hned na začátku. Pokud se setkáte s chováním, kdy člen rodiny dělá nevhodné návrhy nebo má „oplzlé“ připomínky, nekompromisně mu řekněte, že je vám to nepříjemné. Pokud se situace nezlepší, informujte koordinátora. Společně můžete vymyslet alternativní řešení, zda by bylo možné doučovat dítě jinde nebo za dohledu jiného rodiče.

- **Jak mám domluvit matce, aby každý den kontrolovala žákovskou knížku?**

Doporučujeme, aby dobrovolník pravidelně kontroloval žákovskou knížku doučovaného dítěte. Není však cílem přebírat zodpovědnost za rodiče. Ideální je společně procházet žákovské knížky, kterým může začít každé doučování. Vy i rodič pak máte přehled o docházce, poznámkách a prospěchu. Zároveň tak aktivizujete rodiče a vytváříte prostor pro povídání nad prospěchem dítěte a celkové situací ve škole.

- **Co mám dělat, když mi rodiče nabídnou alkohol?**

Doporučujeme alkohol odmítnout. Je dobré ujasnit si vaši roli v rodině, kam docházíte za doučovaným dítětem. Podobné je to i s jídlem. Můžete ochutnat a poděkovat za pohoštění, ale zároveň upozornit, že jste do rodiny přišel hlavně kvůli doučování.

NA CO SE NEJČASTĚJI PTÁTE OHLEDNĚ PROSTŘEDÍ V RODINĚ.

- **Co mám dělat, když cítím v rodině napětí a necítím se tam dobře?**
Můžete navrhnout přerušení a přeložení doučování na jiný den. Pokud se v rodině necítíte dobře, neváhejte odejít. Situaci konzultujte s koordinátorem a domluvte se na dalším postupu doučování v této rodině.
- **Co mám dělat, když se v domácnosti kouří a mě to obtěžuje? Můžu kouření po dobu doučování zakázat?**
Zkuste se domluvit s rodiči či příbuznými dítěte, že v průběhu doučování nebudou v místnosti, kde doučování probíhá, kouřit. Vhodné je s rodinou šetrně promluvit o příznivých podmínkách pro učení dítěte, mezi které patří i vyvětraná místnost bez kouře. Je možné požádat koordinátora, aby záležitost s rodinou rovněž probral. Pokud by se omezení kouření v době doučování nepodařilo s rodinou vyjednat, společně s koordinátorem zvažte, zda doučování nemůže probíhat jinde. Jedním z řešení je také změna rodiny, ve které doučujete.
- **Co mám dělat, když hraje nahlas televize a rozptyluje naši pozornost?**
Požádejte rodiče o vypnutí televize. Vysvětlete, jak důležité je zajištění klidného prostředí pro smysluplné doučování. Pokud vaše žádost nebyla vyslyšena, odkažte se na podmínky spolupráce, případně se obraťte na koordinátora.
- **Co mám dělat, když je v bytě moc lidí na návštěvě?**
Požádejte o klid na doučování. V případě, že se nepodaří s rodiči dohodnout a návštěva bude dítěte očividně rozptylovat, doučování ukončete. S rodinou se dohodněte, že v době doučování nebudou do bytu návštěvy docházet.
- **Co mám dělat, když pro doučování nemáme vhodné podmínky, např. rodina nemá stůl na psaní, v pokoji není dostatek světla apod.?**
S rodiči můžete prodiskutovat, jak by měl vypadat vhodný prostor pro doučování. Můžete se společně dohodnout alespoň na několika změnách, například přesunout stůl do jiné místnosti k oknu, opatřit od známých nebo z bazaru lampičku, stůl apod. Aktivitu však nechte především na rodičích. Pokud se situace nezlepší, obraťte se na koordinátora.
- **Co mám dělat, když zjistím, že jsem pokousaný od štěnic nebo jiného hmyzu?**
Pokud máte důvodné podezření, že nejde o běžné pokousání například od komára, navštivte svého praktického lékaře. Pokud se vaše teorie potvrdí, neobviňujte rodinu, ve které doučujete. Ještě stále nevíte, odkud parazit pochází. Může být od rodiny, kde doučujete, ale také nemusí. Zkontaktujte svého koordinátora a další kroky konzultujte s ním.

KDY SE URČITĚ OBRACET NA KOORDINÁTORA?

Shrnutí nejčastějších situací, v nichž je potřeba obrátit se na koordinátora. Budeme rádi, když se na nás se svými dotazy, postřehy, nápady a připomínkami ohledně práce v rodině, doučování a dalších souvisejících věcí obrátíte.

- Mám podezření na dyslexii, dyskalkulii, dysgrafii nebo něco podobného. Nevím, jestli bylo dítě u psychologa v Pedagogicko-psychologické poradně.
- Dítě má hodně zameškaných hodin, chybí cca dvakrát měsíčně několik dní.
- Dítě se rapidně zhoršilo ve známkách, hrozí, že bude mít na vysvědčení pětky.
- Doučování už třikrát za sebou odpadlo.
- Doučování se vždycky jednou koná a jednou ne.
- V rodině se necítím dobře, je tam nepříjemná atmosféra. Pohybují se tam podezřelí cizí lidé.
- Rodina nekomunikuje.
- Dozví se, že je dítě šikanované ve škole svými spolužáky.
- Mám podezření, že je dítě týráno/sexuálně zneužíváno.
- Zjistím od učitelky, že dítě chodí do školy často špinavé, nedostatečně oblečené.
- Rodinu vystěhovávají z bytu. Rodina se bude stěhovat.
- Na doučování nemáme klid.
- Rodiče mají konflikt s učiteli.
- Rodiče shánějí práci a chtějí s tím pomoci. Rodiče mají dlouhy nebo jiné problémy, se kterými chtějí pomoc.
- Chci pomoci rodině i s něčím jiným, než je doučování.

K ČEMU SE RODIČE ZAVAZUJÍ?

Mnohé situace souvisejí s dodržováním podmínek spolupráce – povinností klienta, zde jejich rekapitulace:

- Neklást překážky v pravidelném vstupu dobrovolníka do domácnosti v dohodnutém rozsahu a dohlédnout na přítomnost doučovaného dítěte v čase schůzky.

- Být přítomen (přítomna) u pravidelného individuálního doučování, případně zajistit přítomnost jiného dospělého člena rodiny.
- Zajistit potřebný prostor a klidné prostředí ve své domácnosti k mimoškolní přípravě dítěte.
- Poskytovat doučujícímu dobrovolníkovi potřebnou součinnost při mimoškolní přípravě svého dítěte/děti.
- Spomocí koordinátora stanovit cíle pro spolupráci, které budou přílohou této dohody a aktivně se snažit o jejich naplnění.
- Odpadlé doučování oznámit koordinátorovi (dobrovolníkovi) minimálně s jednodenním předstihem.
- Dohodnuté doučování rušit pouze ze závažných důvodů.
- Ostatní dospělí členové domácnosti jsou obeznámeni a souhlasí se vstupem dobrovolníka do domácnosti v dohodnutém rozsahu a čase.
- Aktivně spolupracovat na řešení zakázek v oblasti vzdělávání a výchovy dětí dané rodiny.

CO NÁM ŘÍKÁ ETICKÝ KODEX PRACOVNÍKA

Pročtete si pozorně etický kodex, který je součástí vaší smlouvy o spolupráci. Pokud máte jakékoliv otázky, nejasnosti či potřebu něco dovysvětlit, obraťte se na koordinátora.

Proč je potřeba etický kodex dodržovat? Jedná se o soubor základních pravidel. Jejich porušením může dojít k zásadnímu a nevratnému porušení důvěry a pravidel spolupráce. Jejich dodržováním chráníte dítě, rodinu a v neposlední řadě sebe.

Etický kodex dodržují všichni nezávisle na míře zkušeností a délce působení v rodině. Je časté, že se pracovníci a dobrovolníci působící v rodině střídají, dodržování etického kodexu pomáhá udržet důvěru a hranice v práci s rodinou v současnosti a je zásadní pro úspěšné pokračování spolupráce v budoucnosti, třeba s někým jiným nebo na jiné zakázce.

NA KTERÉ ZÁSADY ETICKÉHO KODEXU SE NEJČASTĚJI PTÁTE?

- **Nezasahovat do života dítěte či jeho rodiny jinak, než vzhledem ke svému poslání, což je vzdělávání.**
Dobrovolník nemá zasahovat do života rodiny a dítěte v jiné oblasti, než je vzdělávání. Nepočítáme s tím, že by byl dobrovolník profesionálním sociálním

pracovníkem či jiným odborníkem, ale pokud si získá důvěru rodiny natolik, že mu budou poskytnuty osobní informace, nebo ho rodina bude žádat o radu, musí se obrátit na koordinátora.

- **Nepůjčovat peníze dítěti, jeho rodinným příslušníkům, ani lidem z jejich okolí,**
Mezi dítětem, jeho rodinou a dobrovolníkem by neměly vznikat žádné závazky, ať finanční či osobní. Přestože dobrovolník může s rodinou a dítětem navázat velmi přátelské vztahy, dobrovolník zastupuje organizaci a v tomto ohledu by měl působit jako profesionál. Zároveň chrání i sebe.
- **Nebrat od dítěte ani jeho rodiny žádné dokumenty či jiné oficiální listiny.**
Dobrovolník se tímto chrání před možnou ztrátou či jiným poškozením dokumentace a narušením důvěry s danou rodinou.

MOTIVACE DOUČOVANÉHO DÍTĚTE

Jak motivovat dítě v průběhu doučování? Vycházíme z předpokladů, že každé dítě je jiné, stejně tak jako je jiný každý dospělý, proto není možné určit předem daný postup práce s dítětem, neexistuje univerzální metodika práce, která by vám za všech okolností poradila, jak s dítětem pracovat. Je potřeba vnímat individualitu dítěte a přistupovat k němu citlivě v závislosti na jeho potřebách. Nechat se vést instinktem a vašim pocitem je jeden ze základních předpokladů, proto aby vaše doučování fungovalo.

Nabízíme tipy na aktivity, které během svého doučování můžete vyzkoušet, tipy, jakým způsobem můžete s doučovaným dítětem pracovat, jak ho motivovat.

TIPY

Děti zapojené do programu Podpora vzdělávání mohou být outsiders v dětském kolektivu, mohou mít nízké sebevědomí a negativní sebehodnocení, proto je velice důležité a nosné hledat silné stránky dítěte a chválit ho za dílčí úspěchy. Doučovaným dětem se velice často špatně mluví o tom, v čem jsou dobří, zatímco o svých slabých stránkách dokáží mluvit několik minut. To může být dokladem toho, že dítě je jen zřídka chválené a častěji kárané. Mnohdy se stane, že dobrovolník je jeden z mála z okolí dítěte, který dítě chválí a v tomto směru podporuje.

Pochvala má pro děti velký význam a zážitek úspěchu je velmi důležitý, jak pro motivaci, tak pro zvládnání případných těžkých situací v životě dítěte, proto je vhodné práci s dítětem stavět na rozpoznávání silných stránek, předností a vnitřních potenciálů, právě rozpoznání kladných vlastností a silných stránek je předpokladem pro pozitivní sebehodnocení.

Při hledání silných stránek dítěte má velký význam verbalizace, tedy konkrétní pojmenování toho, co se dítěti povedlo, v čem je dobré. Věty by měly být založeny na konkrétním srozumitelném popisu, např.: „Tehle příklad si vypočítala moc dobře.“, „Dneska se ti povedlo správně vypočítat všechny příklady z učebnice.“ spíše než na obecném popisu: „Jsi moc šikovná.“, „Dneska ti moc jde.“

Své silné stránky nebo to, co už dítě zvládlo, v čem je dobré, může napsat na papír nebo lepík a ten umístit na dobře viditelném místě v domácnosti, tak aby mělo své silné stránky stále na očích.

Zážitku úspěchu můžete dosáhnout i tak, že dítěti jednou za čas dáte diktát lehčí než obvykle, ve kterém dítě uspěje a může tak mít dobrý pocit, že úkol splnilo bez větších obtíží a správně, bez větších chyb. Zároveň každé doučování můžete ukon-

čit shrnutím toho, co se už dítě naučilo, co jste zvládli probrat, co už umí. Může to působit velice dobře na jeho sebevědomí i sebehodnocení.

Vliv na sebehodnocení dítěte mohou mít i pozitivně formulované otázky, které můžou otevřít prostor pro bavení se s dítětem na začátku doučování. Otázky by neměly být nucené, naopak by měly působit přirozeně. Není to žádná věda, jde především o postupné budování vztahu s dítětem, prohlubování pocitu důvěry a jistoty, který je otázkou dlouhodobé spolupráce a nelze ho dosáhnout jednoduše po prvním měsíci doučování. Po několika doučováním, kdy se vám vztah s dítětem podaří navázat, otázky samovolně vyplynou stejně jako témata, o kterých se můžete bavit v průběhu doučování. Na následujících řádcích přesto uvádíme několik otázek které je možné různými způsoby variovat:

„Co se ti včera povedlo?“

„Mohl bys mi popsat několik situací, ve kterých se ti v poslední době dobře dařilo?“

„Které úkoly se ti nemusí dvakrát připomínat, protože je pohotově splníš sám?“

„Jaká činnost tě neunaví a naopak ti dodává energii?“

„Za co tě doma nejvíc chválí?“

„Za co si tě kamarádi, spolužáci cení?“

Pokud je vám nebo dítěti z nějakého důvodu nepříjemné mluvit o osobních věcech, můžete k rozmluvení a k navázání kontaktu použít neosobní nebo neutrální témata, která mohou vycházet z diskuse nad nějakým oblíbeným filmem, hudbou nebo počítačovou hrou. S mladšími dětmi se můžete bavit i o nějakém obrázku, fotce nebo ilustraci.

Otázky můžete využít i ke hře. Zadání hry může znít třeba takhle: Zkus alespoň minutu mluvit o tom, co tě baví, co se ti minulý týden povedlo. Zkus vymyslet aspoň 10 věcí, za které tě doma chválí apod. Tímto způsobem můžete rozvíjet i verbální projevy dítěte a zároveň dáte dítěti prostor pro sebevnímání.

Čím víc se vám podaří zatáhnout dítě aktivně do doučování, tím větších úspěchů se můžete dočkat. Má velký význam, když není dítě pouze pasivním účastníkem doučování, ale je skrze dobrovolníka vtaženo do rozhodování o tom, čemu se budete na doučování věnovat. Dítě můžete vyzvat k tomu, aby přineslo na doučování svůj oblíbený časopis nebo knížku, o které se můžete spolu bavit. Všechny možnosti, jak podpořit zvědavost a zájem dítěte, jsou skvělé a fantazii se meze nekladou. Např. můžete dítě vyzvat k tomu, že na konci doučování má možnost zeptat se vás na jakoukoli otázku, která ho zajímá. I kdybyste na ni neznali odpověď, nic se neděje, stačí ji dohledat na příští doučování nebo se můžete společně podívat na internet. Ukázat dítěti, že je normální nevědět všechno, ale je důležité, vědět, kde odpovědi na otázky najít, je cenné.

Někdy vám může připadat, že dvě hodiny týdně jsou málo a nedá se za ně nic stihnout. Už ale samotný čas, který věnujete dítěti, je cenný a dítě obohacující. Děti zařazené do programu Podpora vzdělávání mnohdy nemají v domácím prostředí svůj vlastní osobní prostor a rodiče se jim nevěnují tak, jak by mohli, proto má význam každá minuta, kterou s dítětem na doučování strávíte. Nemusí to nutně znamenat, že byste měli věnovat všechn čas na doučování pouze učení, význam mají i rozhovory o názorech, pocitech, volném času dítěte. Důvěra mezi dobrovolníkem a doučovaným dítětem je základním předpokladem, proto aby doučování fungovalo a mělo význam.

Děti v programu Podpora vzdělávání jsou ve škole často vystavovány tlaku ze strany učitelů, kteří si stěžují, že dítě nechápe, nestíhá, brzdí třídu a doma se nepřipravuje, nesnaží se, proto je důležité a pro dítě cenné, aby doučování bylo přizpůsobené jeho tempu, i když můžete někdy ze strany učitelů nebo rodičů cítit tlak na rychlé zlepšení známek.

Na co se zaměřit při práci s dítětem během doučování a hlavní zásady:

- **Chválit**
- **Zaměřit se na silné stránky dítěte**
- **Být trpělivý**
- **Nespěchat**

MOTIVAČNÍ HRA ŽETONEK

Dobrovolník se s doučovaným dítětem může zapojit i do motivační hry Žetonek, kterou různými způsoby realizují pobočky ČVT. Cílem hry je posílit dlouhodobou motivaci dítěte a tedy motivovat dítě k lepší domácí přípravě, aktivní účasti na doučování a lepší docházce do školy.

Žetonek je určen především pro děti na prvním stupni ZŠ, v případě, že vás hra zaujala, doporučujeme oslovit vašeho koordinátora a zeptat se ho na možnosti, které nabízí vaše pobočka ČVT. Více informací o Žetonku naleznete v metodice programu Podpora vzdělávání.

DOPORUČENÍ K ÚSPĚŠNÉMU UČENÍ

Základní škola by měla poskytnout ucelené vzdělání. Ne všechny děti se musejí v základní škole učit totéž a ne všechny děti musejí totéž zvládnout. Klíčem k učení je motivace. Motivace k učení se v čase mění a vyvíjejí stejně jako člověk sám.

Obecně lze říci, že dítě motivuje, když učivo souvisí se životem a prakticky ho využije. Dítě motivuje, když je mu umožněna vlastní aktivita a společná činnost v bezpečném a přátelském klimatu.

Pro způsob, jak dítěti pomáhat v průběhu doučování, jsme poskládali několik zásad a přístupů, které se nám osvědčily:

- **Vytvořit bezpečné klima.**
Pocit bezpečí přináší smysluplný řád, předvídatelnost věcí, absence pocitu ohrožení. Když dobrovolník vytvoří bezpečné klima a dítěti je na doučování příjemně, může dítěti poskytovat zpětnou vazbu, upozorňovat na chyby, podněcovat diskusi, učit vyhledávat informace. Jiný názor člověka, ke kterému bude mít dítě důvěru, povede mj. k potřebě porozumět, proč si člověk, kterého si vážím, myslí něco jiného než já?
- **Vytvořit podmínky pro pozitivní naladění a zájem dítěte.**
Zásadní je probudit vnitřní motivaci, umožnit pocit úspěchu, pochválit. Je třeba, aby pochvala měla charakter projevu uznání a ocenění, nikoli odměny.

Být úspěšný zde neznamená být lepší než druzí, ale dělat věci na úrovni svých schopností a dočkat se za to od ostatních uznání. Ve škole dítě potřebuje uspět alespoň v nějakém předmětu, mimo školu v jakékoli zájmové mimoškolní činnosti, popřípadě jiné žádoucí činnosti mimo rodinu.

Klíčovým pojmem vnitřní motivace není zábava, ale smysluplnost. Podmiňuje ji přiměřenost učiva a metod věku, nadání a míře zralosti dítěte, možnost vlastní aktivity dítěte, spolupráce a pohoda.

Dítě se učí pro radost a uspokojení z dosažené dovednosti, ze získané kompetence k nějaké činnosti, z průběžných výsledků své práce, ze zájmu. Odměňovat není třeba. Odměňování a nadměrné soustředění na známky vnitřní motivaci snižuje.

Opakem je vnější motivace – tj. když se dítě učí pro známky, odměnu, vyhnutí se trestu, vyrovnání se druhým. Dítě nechce v první řadě uspět v činnosti, ale získat odměnu.

- **Respektovat fyziologické zákonitosti procesu učení**
Čím méně smyslů je do učení zapojeno, tím zdlouhavější učení je. Pochopení smyslu či souvislosti vyplavuje do mozku endorfin, „hormon štěstí“. Tento proces je z fyziologického hlediska hnacím motorem učení a motivačním stimulem, abychom v činnosti pokračovali a vraceli se k ní. Nové poznatky musí navázat na něco známého, aby se nová informace v paměťových spojitostech měla čeho zachytit.
- **Stanovit přiměřené požadavky na dítě**
Stanovení požadavků, tedy toho, co chceme, aby se dítě naučilo a za jakých podmínek, musí být přiměřené konkrétnímu dítěti. Děti, na které se požadavky nekladou nebo se nedohlíží na jejich plnění, si cíle nekladou ani samy. Stejný efekt má, pokud mezi těmi, kteří požadavky na dítě kladou, je výraznější rozpor, např. mezi rodinou a školou.
- **Naslouchat dítěti, trpělivě ho pozorovat v procesu učení**
Hledat individuální způsob výkladu a způsob učení pro temperament a založení dítěte, být vnímavý k momentálnímu stavu a situaci, např. k únavě.
- **Hygiena učení**
Učení musí mít nějaký řád. Je dobré, když pro učení existuje stálé pracovní místo. V době učení by v tomto prostoru měl být klid, vyvětráno, příjemná teplota, místo by mělo být přiměřeně osvětlené a uspořádané. Místo by mělo umožňovat zdravé sezení – vhodná výška pracovní plochy, podložení nohou atd.

Je dobré vnímat a monitorovat fyziologické potřeby dítěte, dítě nemá být hladové nebo přejedené, může se mu chtít na záchod, může mu být zima či horko. Může být unavené či nevyspalé. Má být zajištěn přísun tekutin, optimálně vody. Někdy je těžké optimální podmínky zajistit a někdy nelze zajistit vše potřebné. Podmínky na ubytovnách většinu výše uvedeného neumožňují, přesto se ve většině případů dá pracovní prostředí zlepšit.

Je dobré vymezit čas učení – dobou, nebo obsahem (př. půl hodiny/domácí úkol z matematiky). Když je vymezený čas delší, střídá se doba soustředěné práce a přestávek. Při ochabující pozornosti je dobré předmět činnosti vystřídat s jiným (př. psaní za čtení).

Důležitou složkou vzdělání je schopnost aktivně a samostatně vyhledávat informace, vybírat a hodnotit je, řešit problémy, hledat souvislosti, tvořit si vlastní názory a umět je obhajovat. Je dobré se při doučování věnovat i rozvoji těchto kompetencí.

JAK SE UČIT Z TIŠTĚNÉHO TEXTU

- Nejdůležitější poznatky v textu označit zvýrazňovačem.
- Vést dítě k dělení výpisků, tj. vybrat z textu nejdůležitější poznatky a přehledně, srozumitelně a jednoduše je zapsat. Důležité je vedení dítěte, aby vlastním přemýšlením dokázalo z textu vybrat hlavní sdělení, obsahu tohoto sdělení dalo jazykovou podobu, která je mu vlastní, a v této podobě si pořídilo zápis. Jen z takového zápisu se dokáže něco naučit a bude vědět, co říká. Tomuto procesu by měla předcházet doba, kdy výběr z textu řídí dospělý. Navrhne formulaci zápisu a ověří, že pro dítě je takto srozumitelná. Dítě se ve spolupráci postupně učí.
- Dávat do souvislostí vědomosti z více předmětů.
- Mít k dispozici přehled učiva, do kterého můžeme podle potřeby nahlížet např. přehled slovních druhů, pádových otázek, vzorečků pro obsah a objem atd. Je dobré mít k dispozici informační zdroje, kde mohu vyhledávat potřebné věci, například slovníky a encyklopedie, internet.
- Ověřit, že dítě všemu v textu rozumí, nechat ho text přečíst vlastními slovy, věcné nebo jazykové chyby v přečtení korigovat. To, co dítě dokáže říct vlastními slovy, si dokáže zapamatovat a reprodukovat.
- **Vyzkoušejte výměnu rolí doučovatele s doučovaným.**
I pro špatného žáka má výměna role velký význam, jak v prožití jiné sociální role, tak v tom, že potřeba někomu něco vysvětlit ho nutí učivo skutečně pochopit. Vedou ho k tomu i otázky vyučovaného. Pozitivním výsledkem je i to, když si tímto způsobem uvědomí, že látce vlastně nerozumí, a že je třeba se jí učit znovu a jinak. Nejvíce si toho zapamatujeme, když se snažíme něco naučit druhé.

VYUŽITÍ POHYBU PŘI DOUČOVÁNÍ

Pohyb je spojen s rozvojem psychiky, řečových a smyslových funkcí a s jejich sladěním. Pohyb je přirozenou, účinnou a dětmi vítanou součástí učení, ze školy spíše vytlačovanou. Potlačování pohybu živého dítěte však vede k napětí (tenzi), které blokuje aktivitu jako takovou, včetně aktivity rozumové. A naopak, tenzi lze nejlépe snížit právě pohybem.

Dobrovolník má ideální podmínky, aby k potřebě dítěte hýbat se přihlédl. Lze se učit na zemi, zařadit pár protahovacích cviků nebo chvilku házení s měkkým nebo nafukovacím míčem. Můžeme pracovat na větším formátu papíru, zařazovat cvičení, kdy se stříhá a sestavuje (věta na slova – pořádek slov ve větě), hází se kostkami (sčítání a odčítání), k rozvoji slovní zásoby si dítě drží v ruce obrázky (z časopisů, pohlednice) atd.

Doučování je jedinečná příležitost dítěti ukázat, že učení může být i zábava. Možná máte pocit, že dvě hodiny doučování týdně není mnoho a zakomponováním her a dalších neobvyklých prvků do doučování se zbytečně připravujete o čas. Učení spojené s hmatovými vjemy, pohybem a pozitivními emocemi však přináší mnohonásobně větší efekt než pouhé sezení nad sešitem. Proto význam pohybu a smyslových vjemů při doučování nepodceňujte. Nebojte se s dítětem zvednout ze židle a objevovat, jaké úlohy se skrývají v každém rohu domácnosti.

PŘÍKLADY VYUŽITÍ POHYBU PŘI UČENÍ

Slovní úlohy

Řada dětí má potíže se slovními úlohami, z tohoto důvodu k nim děti také často mají negativní vztah. Jejich procvičování ale můžeme bez velkých příprav pojmout trochu jinak.

Jana mi dala ochutnat několik věcí. Tři byly sladké a dvě kyselé. Kolik potravin jsem ochutnal dohromady? Co bylo nejlepší?

V šuplíku je sedm vidliček, osm nožů a šest lžic. Kolik je to celkem příborů?

V aktovce mám pět velkých a čtyři malé sešity? Kolik sešitů mám dohromady?

Při procvičování nechte dítě manipulovat se skutečnými věcmi. Během cvičení запиšte příklad a následně nechte dítě samotné zformulovat a zapsat odpověď. Se zrakovou oporou skutečných předmětů mu to půjde mnohem lépe. Nejen, že takové cvičení jej bude mnohem více bavit, ale zároveň snáze pochopí strukturu slovních úloh i posloupnost jednotlivých kroků. Na závěr nechte dítě, ať nějakou slovní úlohu zkusí vymyslet a vypracovat samo. Můžete to být také společný úkol pro maminku a dítě do příštího doučování.

Zadání slovních úloh můžete přizpůsobit tomu, co dítě zajímá, co ho baví, tak aby počítalo s „opravdovými“ jednotkami, které si dokáže snadno představit. Pokud se dítě, které doučujete, zajímá o fotbal, může znít zadání příkladu následovně:

Messimu je 27 let, Ronaldo je o 11 let starší, kolik let je Ronaldovi?

Dělení, násobení

Řada dětí má problém s pochopením toho, co znamená dělit nebo násobit, příklady zadané v učebnicích často toto pochopení neusnadňují, proto doporučujeme, aby si dítě tyto početní operace zažilo prostřednictvím hry, ve které si může na všechny předměty sáhnout a zadání příkladu vyzkoušet. Pro názornou ukázkou můžete využít typově stejné předměty např. víčka od pet láhví, magnety nebo knoflíky, které děti podle vašeho zadání uspořádají do skupin a násobí nebo dělí s nimi.

Zadání může znít: $10:2=?$ Dítě vezme 10 typově stejných předmětů, které rozdělí do dvou skupin.

Převody jednotek

Vyzkoušejte s dítětem, jakou má představu o jednotkách. Nechte dítě ukázat, jak velký je asi decimetr, metr, kilometr nebo gram, dekagram, kilogram. Řekněte si, co v těchto jednotkách asi budeme měřit/ vážit a proč. Odhadujte a následně přeměřte jak vysoká (široká, hluboká) je skříň, postel, židle... Odhadněte výšku všech členů domácnosti a měřením překontrolujte. Zapište výsledky do tabulky a seřadte od nejmenšího k největšímu. Převeďte výsledky měření v centimetrech na metry, decimetry, milimetry. Přišli jste v průběhu cvičení, na co jsou převody jednotek dobré?

Krokování

Pro nábivku základních početních operací krokujte. Vytvořte si jednoduchý krokovací pás, inspiraci najdete na obrázku.

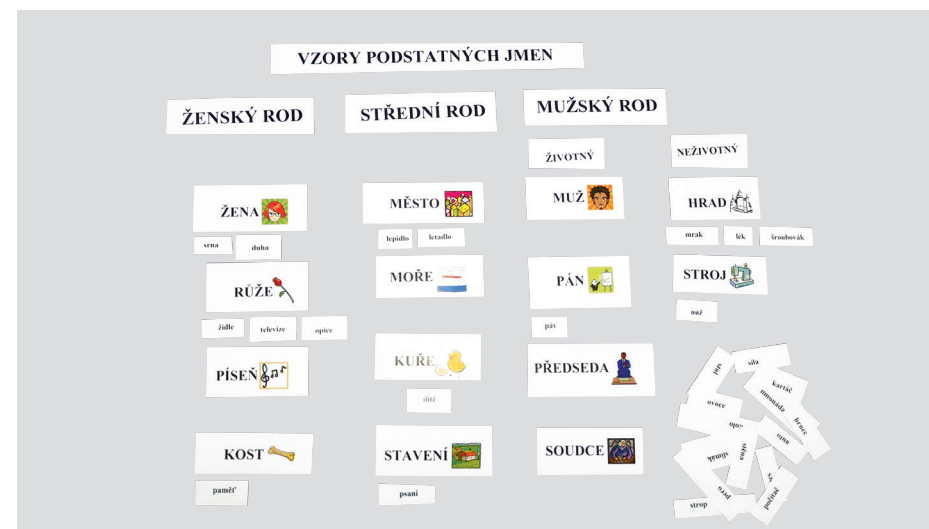
Tato pomůcka poslouží k pochopení číselné osy, přechodu přes desítku i porozumění záporným číslům. Vychází z metody matematika podle Hejného, se kterou se blíže seznámíte v části Matematika.

Předložky

Nudit se nemusíte ani při trénování předložek. Jednotlivá slova mějte napsaná na kartičkách a postupně je dítěti ukazujte, aby vidělo i psanou podobu předložky. Nechte ho slovo vždy přečíst nahlas. Podle vašich pokynů může vylézt na židli, pod židli, za židli, stoupnout si vedle maminky, za brášku, dát knížku do batohu, modrou tužku mezi červenou a zelenou atd. Dítěti jistě uděláte radost, když přistoupíte i na výměnu rolí. Společně také můžete namalovat obrázek např. zoologické zahrady s prázdnými vodními plochami a výběhy. Podle pokynů umísťuje dítě figurky zvířat (nebo zvířátka vystřižená z tvrdšího papíru) do jezírka vlevo, zebry vedle výběhu žiraf, tygra do klece nad voliéra papoušků apod. V průběhu nebo po skončení cvičení si o zvířátkách povídejte (Bude se lachtanovi líbit ve větvích stromů? Jaké zvíře umístíme do bazénku?). Nemusíme se samozřejmě omezovat jen prostředím zoologické zahrady, můžeme namalovat prázdný dům, který zaplňujeme nábytkem a osobami, školu, obchod, hřiště apod. Cvičení zároveň rozšiřuje slovní zásobu dítěte. Oživit může i doučování angličtiny.

Slovní druhy

Při učení využívejte skutečné předměty. Vařečka, židle, hrnek, sešit, já, ty i kočka znázorňujeme podstatná jména. Co dalšího v této místnosti patří mezi podstatná jména? Později si na konkrétních příkladech vyzkoušíme správné skloňování, ur-

čování vzorů podstatných jmen, životnosti a neživotnosti u rodu mužského apod. Vyberte si jednu věc/zvíře/osobu a popisujte její vlastnosti. Nechte dítě vymyslet a zapsat co nejvíce příkladů. Ano, právě dítěti přibližujete přídavná jména. Nebojte se hádání a předvádění sloves. Během podobných cvičení nezapomínejte pojmy (podstatná jména, přídavná jména, slovesa...) vyslovovat.

Využívejte kartičky s obrázky, se kterými může dítě manipulovat. Kartičky vytištěné na tvrdším papíru rozstříhejte a nechte dítě správně sestavit. Pod vzory podstatných jmen přiřazujte jednotlivá slova. Podobnými způsoby procvičování si dítě vědomostí zařadí do nezbytného schématu, díky němuž si příště zapomenuté vzory snáze vybaví. Obdobně můžeme postupovat i při učení a procvičování pádových otázek, slovních druhů, vyjmenovaných slov apod.

Cizí jazyky

Cizí jazyk je také možné učit v pohybu, pokud probíráte např. barvy, dítě se může porozhlédnout po místnosti a vybrat, dle vašich pokynů, který předmět je červený, modrý nebo zelený, stejně můžete postupovat i u ostatních slov, které jsou v dosahu. Dítě si může vyrobit kartičky, na které si napíše různá anglická slova, kterým nerozumí a rozmístí je po místnosti, tak aby je mělo stále na očích (např. u ledničky nebo umyvadla), vybavení bytu mohou tímto způsobem nadepsat prostřednictvím barevných „lepíků“.

METODY KRITICKÉHO MYŠLENÍ

Metody kritického myšlení povzbuzují vlastní myšlení dítěte a vedou k aktivnímu učení. Opírají se o logickou posloupnost a strukturu. Ta je základem pro snazší zapamatování. Děti se učí vycházet z informací, které již znají a dávat je do kontextu. Učení probíhá ve třech fázích E-U-R. Pro efektivní učení je důležité zachovávat posloupnost jednotlivých fází. Tři z metod a tipy na jejich využití vám podrobněji představíme na následujících řádcích.

FÁZE	CO SE DĚJE?	METODA
Evokace	Ve fázi evokace vedeme děti k tomu, aby si vybavily informace, které o probíraném tématu již vědí. Vytváříme tak určitou kostru (strukturu), na kterou můžeme nabalovat další informace.	Brainstorming, myšlenková mapa
Uvědomění si významu	V průběhu této fáze se děti seznamují s novými informacemi prostřednictvím čteného textu, filmu, pokusu...	
Reflexe	Fáze reflexe pomáhá dětem třídit, analyzovat a upevnit nové poznatky.	Pětílístek, myšlenková mapa

JAK NA TO V PRAXI

Brainstorming / Co vím nebo si myslím, že vím o...

Děti se snaží vymyslet, co nejvíce informací k tématu – fáze evokace. V této fázi nehodnotíme pravdivost tvrzení. Všechny výroky zapisujeme. Teprve po ukončení odstraníme to, co je nevhodné. Ze zbylých napsaných výrazů a myšlenek můžeme následně formulovat odpověď. Jednotlivé body si také můžeme ověřovat z různých zdrojů např. učebnice, encyklopedie, krátký film, internet – fáze uvědomění si významu.

Postupně odškrtaáváme, která tvrzení se nám potvrdila jako pravdivá. Tato metoda je vhodná pro skupinovou práci, můžeme jí však využít i při individuálním doučováním. Pokud se nepodaří zapojit sourozence nebo další členy rodiny, pomozte dítěti svými nápady.

Pro shrnutí a upevnění informací můžete na závěr použít metodu Pětílístek – fáze reflexe.

Popis metody:

- 1) První řádek vystihuje námět / téma (obvykle se jedná o podstatné jméno).
- 2) Druhá řádka popisuje dvě podstatné vlastnosti námětu (dvě přídavná jména).
- 3) Třetí řádka vystihuje co „námět“ dělá nebo co se s ním děje (tři slovesa).
- 4) Čtvrtá řádka je věta o čtyřech slovech. Sloveso může chybět.
- 5) Poslední řádka je nejčastěji jednoslovné synonymum, které rekapituluje podstatu námětu.

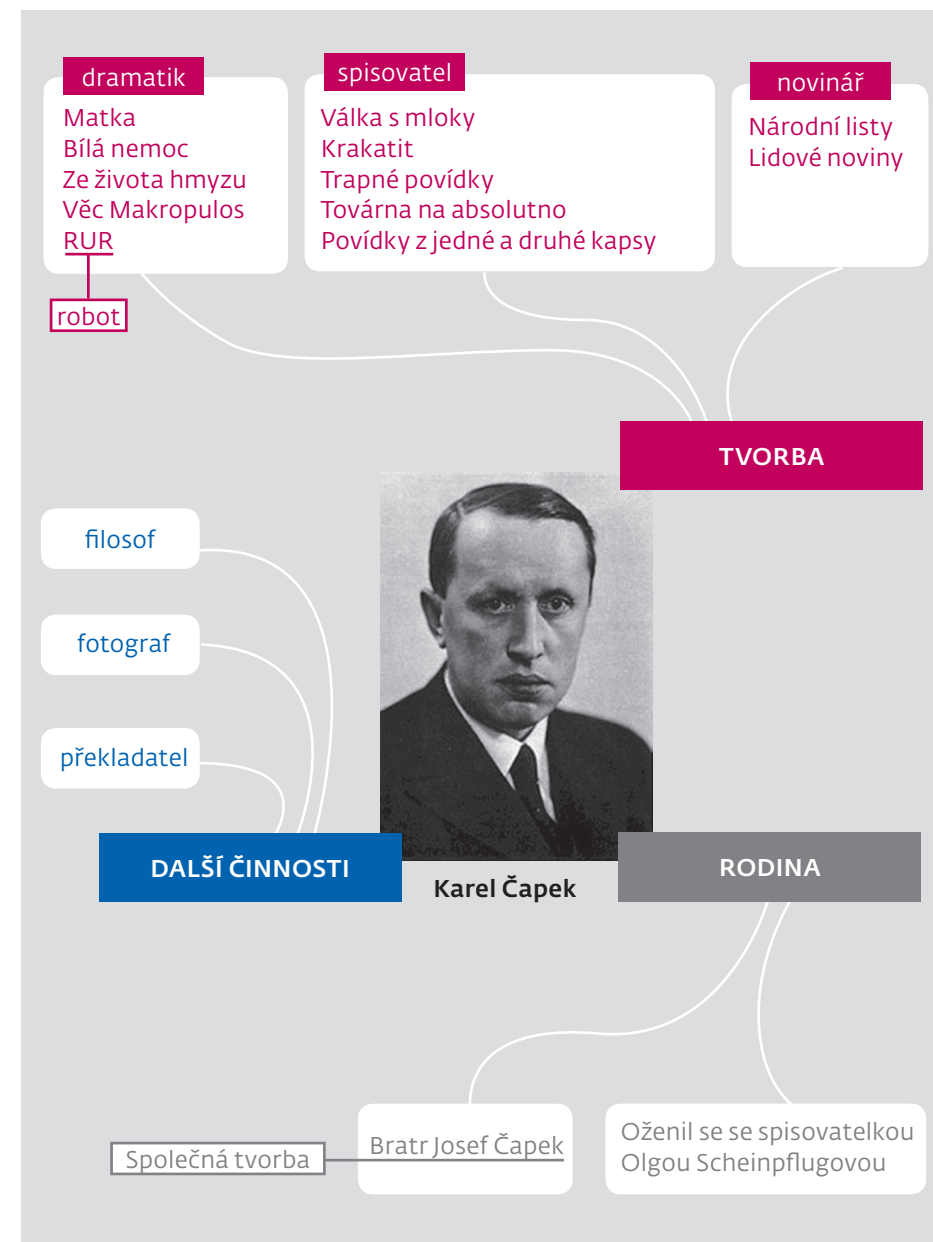
Další příklady schémat užití pětilístku:

- 1) Kočka
 - 2) Mrštná – domácí
 - 3) Předě – saje mléko – drápe
 - 4) Mláďata kočky jsou kotata.
 - 5) Šelma
- 1) Žaludek
 - 2) Hladký – složený ze 3 částí
 - 3) Tráví – vstřebává – mění tvar
 - 4) Peristaltika je pohyb žaludku.
 - 5) Orgán
- 1) Les
 - 2) Listnatý – jehličnatý
 - 3) Živí – čistí – voní
 - 4) Les je domovem zvířat.
 - 5) Domov
- 1) Karel IV.
 - 2) Moudrý – vzdělaný
 - 3) Založil univerzitu – budoval – byl císařem
 - 4) Karel IV. měl čtyři manželky.
 - 5) Otec Vlasti

Myšlenková mapa

Myšlenková mapa je metodou, která slouží pro přehledné zaznamenávání informací. Rozvíjí jedno dané téma. Pomáhá systematizovat a třídit informace. Při jejím vytváření můžeme používat klíčová slova, obrázky a symboly. Centrální téma napíšeme do prostřed papíru, od něj odvíjíme jednotlivé významové větve. Děti nejprve mohou kolem tématu zapsat všechny informace, které je napadnou a následně spojit podle vzájemných souvislostí. Neváhejte podpořit děti, aby si mapu vybarvily nebo přidaly obrázky.

Příklad myšlenkové mapy – Karel Čapek

Český jazyk

DOUČOVÁNÍ V OBLASTI ČESKÉHO JAZYKA

- Zvládnutí učiva v předmětu český jazyk.
- Ovládnutí základní jazykové gramotnosti.
- Posílení jazykové sebedůvěry dítěte, posílení vnitřní motivace.
- Podpora čtenářství, porozumění textu.

Přestože by se na první pohled mohlo zdát, že nejdůležitějším cílem doučování z českého jazyka je pomoci dítěti zvládnout školní látku, tj. jak pravidla pravopisu, tak také jazykovou teorii, domníváme se, že cílem jazykového vzdělávání, a tedy i doučování v češtině by měla být v první řadě základní jazyková gramotnost, tj. takové ovládnutí jazyka (psaného i mluveného), které umožní žákům se účinně zapojovat do komunikace, efektivně se vyjadřovat vzhledem k situaci a záměru sdělení, ale také správně porozumět čtenému a psanému projevu. K osvojení základní jazykové gramotnosti je velice důležité procvičování jak jazykových znalostí (zejména pravopisných a stylistických zásad), tak podpora čtenářských kompetencí.

ZÁKLADNÍ JAZYKOVÁ GRAMOTNOST

Základní jazykovou gramotnost můžeme definovat jako soubor schopností používat v daném prostředí a za daných okolností efektivně určitý jazyk. Obsahuje jak složku pasivní, tj. rozumění, tak složku aktivní. Protože jazyková gramotnost je spojena s osvojením řady pravidel (např. pravopisných), budeme se věnovat především té oblasti, která je pravidly svázána nejvíce, a tou je písemný projev. Pravidla pro projev mluvený jsou daleko volnější a v mnoha poloformálních či formálních situacích nejsou striktně požadována. Např. při písemné komunikaci s úřady je očekávána spisovná norma, při ústní komunikaci s úřady bývá běžně používána čeština nespisovná, obecná.

ZÁKLADNÍ JAZYKOVÁ GRAMOTNOST V PÍSEMNÉM PROJEVU

Definovat, co přesně by měla zahrnovat základní aktivní jazyková gramotnost v písemném projevu, je jistě značně komplexní otázka. Přestože se požadavky na podobu písemného projevu mění podle typu komunikační situace, a tudíž požadované normy, můžeme popsat takový soubor znalostí, který je vyžadován téměř v každé situaci formálního a poloformálního písemného kontaktu (vyjma např. uměleckého textu či sms). Zaměříme se na aktivní využití psaného projevu pro formální a poloformální komunikaci, tedy nejen komunikaci na úrovni školních či úředních textů, ale také např. veřejné internetové diskuse. V posledních letech klesá potřeba vyjadřovat se písemně v rukopisné podobě a naopak se rozšiřuje potřeba využití psaného projevu i do sfér, kde bylo ještě v nedávných letech možné fungovat pouze orálně, zejména přátelské a rodinné vazby vlivem rozvoje různých sociálních sítí podporují potřebu písemné komunikace.

Při vnímání úrovně sdělení hraje velkou roli nejen celková stylizace textu, slovní zásoba, způsob oslovení (při písemné komunikaci), ale především přítomnost či naopak absence chyb v textu. Jednou z podstatných složek základní jazykové gramotnosti je tedy požadavek na absenci určitého typu či množství chyb.

CHYBA JAKO KOMUNIKAČNÍ HANDICAP

Pojmem chyba rozumíme nezáměrnou odchylku od jazykové normy požadované ve školním prostředí, tj. normy definované Pravidly pravopisu z roku 1993 a přizpůsobené školní praxi. Fakt, že v české jazykové kultuře existuje velký důraz na bezchybnost písemného projevu, si můžeme uvědomit téměř na každém kroku, zejména pokud se pohybujeme v internetovém prostoru. Zatímco v odborné terminologii pro češtinu žádná chybová klasifikace zohledňující „závažnost“ chyby dosud nebyla zavedena, v běžné komunikaci se setkáváme s hodnocením chyb jako „hrubá chyba“, „hrubka“, „překlep“. V poslední době se pro osoby, které v internetových diskusích „napadají“ své protivníky na základě nedodržení pravopisné normy, dokonce vžil název, tzv. „grammar nazi“. Neznalost českého pravopisu bývá považována za nedostatek kompetence vyjadřovat se na jakékoli téma a bývá v tomto smyslu zneužívána jako protiargument v diskusích na jakékoli téma. Internetové diskuse také ukazují, že některým skupinám bývá neschopnost se adekvátně jazykově vyjádřit připisována téměř automaticky, na základě stereotypu. Jazyková chyba tedy může vést až ke stigmatizaci autora. Chyby, které tuto schopnost mají, můžeme označit za stigmatizující.

Stigmatizující chyby v písemném projevu ve formální a poloformální situaci

Stigmatizující chyba vždy nějakým významným způsobem porušuje očekávanou normu pro danou komunikační situaci. Zatímco ve školním prostředí je požadovaná norma pro písemný projev definovaná poměrně jasně (jakkoli se liší nejen podle ročníku, ale především fakticky probraného učiva), v jiných, spíše poloformálních situacích může být velmi obtížné ji přesně stanovit. Existují chyby, kterým by měla být ve výuce a doučování věnována zásadní pozornost, jelikož jejich výskyt v textu může být vnímán jako velmi stigmatizující:

PŘEHLED STIGMATIZUJÍCÍCH CHYB:

Jedná se zejména o tyto chyby:

- psaní slov, případně větších větných celků dohromady;
- psaní slova rozděleně na dva či více úseků;
- systematicky uváděné malé počáteční písmeno na začátku věty;
- psaní dle výslovnosti (sem místo jsem, „g“ místo „k“ zejména v případech jako *gdyš*, *gdy* apod., *von*, *eště*, *spat* místo *spadl*). Netýká se tolik předpon *s/z* (*skoumat/zkoumat*), ve kterých chybuje řada osob;

- chyby v psaní některých vyjmenovaných slov a slov s nimi příbuzných, zejména: -mi (ve významu 1. os. pl.); bít (ve významu být); bit (ve významu byt), bidle-ní, vi, bich, bisme, bich, biste, předpona vi- (místo vy-) atd.;
- systematicky chybějící interpunkce na konci věty (nejčastěji tečka);
- chybějící čárka před některými větnými spojkami jako *který*, *protože*, *že*, *když*; netýká se případů čárky před spojkou „a“, s jejímž psaním váhá řada osob;
- špatně označená dlouhá samohláska tam, kde by neměla být (na rozdíl od chybějící diakritiky označující kvantitu, která bývá vnímána jako opomenutí, případně je běžné, že např. v emailové komunikaci chybí úplně): *utikál* (*utíkal*);
- případné chyby v psaní přejatých slov (záleží však na kontextu, typu chyby a slova): *jinjekce* (*injekce*);
- ve formálních textech (nemusí se však týkat internetových diskusí) používání nespisovných koncovek a výrazů;
- ve formálních textech (nemusí se však týkat internetových diskusí) výskyt diskurzivních struktur a výrazů typických pro mluvený projev, např. častý výskyt kontaktních slov (*no, ti atd.*) typických pro mluvený projev apod.;
- ve formální komunikaci a v textu psaném na počítači (např. úřední žádost, email), systematické vynechávání mezery za interpunkčním znaménkem (neplatí však pro sms a některé internetové diskuse);
- případná pochybení v oslovení (zkomolené uvedení jména oslovovaného, chybné uvedení titulu), pozdravu, nepozdravení;
- příliš „dětský“ rukopis (u textu psaného ručně);
- chyby v diskurzivní výstavbě textu: chybějící kontextové zapojení, chybějící začátky textu, chybějící ukončení textu, informační zmatenost výpovědi, nejasná struktura, časté opakování stejné informace apod.;
- velká koncentrace chyb.

Shrneme-li výše uvedený soupis stigmatizujících chyb, vidíme, že jako hlavní zdroje těchto chyb je jak nedostatečné osvojení pravopisných pravidel, tak osvojení rozdílu mezi psaným a mluveným projevem. Častým původcem tohoto typu chybování je psaní podle výslovnosti a podle mluveného projevu obecně (tj. různé kontaktní výrazy jako „prostě“, „no“, opakování stejných spojek „který“ apod.).

Základní aktivní jazyková gramotnost pro písemný projev pak v našem pojetí znamená takový stupeň ovládnutí psaného jazyka, který není vnímán jeho příjemci jako výrazně handicapující či stigmatizující, tj. v němž mj. nedochází k závažným, zejména pravopisným chybám, vnímaným jako stigmatizující.

Sociokulturní znevýhodnění

Podstatnou roli pro osvojování písemného projevu hraje sociokulturní zázemí žáků, zejména absence knih v předškolní výchově některých sociokulturně znevýhodněných dětí. Ta má za následek nejen menší slovní zásobu, ale také vůbec menší obeznámenost s písemným textem jako takovým, s tvořením izolované věty (která v každodenní mluvené komunikaci vlastně neexistuje), znalostí spisovné normy, s vnímáním odlišností mezi mluveným a psaným projevem apod. Prohlížení knížek v předškolní výchově navíc děti učí vnímat jazyk paradigmaticky. Např. větami „to je kravička“, „to je pejsek“ se dítě učí vnímat jazyk jako soubor pravidel, kdy se izolované slovo-pojem vřazuje do nějaké, stále stejné struktury. To může mít vliv na vnímání slov jako jednotek. Navíc práce s knížkou učí děti všimnout si detailů, spolupracovat nad knížkou, otáčet stránky. Toto vše mohou děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí do různé míry postrádat, zejména v prvních ročnících školní docházky.

Ivana Knausová provedla v Olomouci výzkum (2002), který vychází z koncepce o jazykové socializaci – dítě si osvojuje jazyk na úrovni té sociální vrstvy, k níž jeho rodina náleží. Na vzorku 322 dvanáctiletých žáků ZŠ ukázala, že děti matek s nižší úrovní vzdělání většinou získávají nižší jazykovou vybavenost ve smyslu Bernsteinovy teorie jazykového deficitu.

Podstatnou úlohu hraje i fakt, že norma přijatelného vyjadřování a slovní zásoby u dětí může být odlišná a může se projevit např. jako vulgarismus nevhodně použitý ve školním prostředí (např. při popisu lidského těla), jehož si dítě není vědomo, protože pro něj je to pojem běžně užívaný v jeho okolí.

V neposlední řadě nelze pominout také řadu dalších faktorů, které děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí ovlivňují v procesu osvojování (nejen) jazyka, především rodinné problémy, které mají vliv na psychiku dítěte, schopnost koncentrace, ochotu ke spolupráci a další faktory. Jedná se především o častý výskyt neúplných rodin nebo rodin, v nichž se vyskytují sociopatologické jevy. Nelze proto podceňovat psychologické faktory, které u dětí z rodin potýkajících se se sociálně špatnou situací mohou touto situací jaksí zastíněny, ale zároveň být silně přítomné.

Domníváme se, že naprosto zásadním úkolem doučování při doučování sociokulturně znevýhodněných dětí je zaměřit se na podporu jazykové gramotnosti, tj. pra-

covat na odstranění co největšího množství stigmatizujících chyb a zároveň podporovat práci s textem, čtenářství, rozumění textu a rozvoj užívání různých podob jazyka podle komunikační situace.

Romský etnoлект češtiny

Dle Sociolingvistického výzkumu situace romštiny v České republice (Červenka – Kubalík – Sadílková 2010) zhruba třetina romských dětí umí aktivně romsky, třetina umí pasivně a třetina neumí romsky vůbec. Naprostá většina dětí, které umí romsky, umí ale také i česky. Jejich čeština však může být odlišná, jedná se o tzv. romský etnoлект češtiny, v němž jsou patrné jak vlivy romštiny, tak slovenštiny. Máša Bořkovicová ve své studii Romský etnoлект češtiny z roku 2006 analyzuje nahrávky několika tří až čtyřgeneračních rodin žijících na pražském Smíchově. Etnoлектní prvky nachází na rovině fonetické, lexikální a slovtvorné, morfologické, morfosyntaktické i syntaktické.

V případě písemných školních prací romských žáků, které jsme měli možnost analyzovat, se nám etnoлектních rysů podařilo najít méně, a to zejména proto, že řada nejvýraznějších rysů je fonetické povahy, ty se ale v psaném projevu obtížně prokazují. Domníváme se také, že nejmladší generace Romů umí v psaném projevu „přepínat“ mezi etnoлектním vyjadřováním a normou požadovanou ve školním prostředí. Přesto je velmi důležité mít při výuce na paměti tato možná specifika. Nejvíce do písemného projevu může zasahovat krátká výslovnost některých jinak dlouhých samohlásek: kamožka, kuň, mama, s nama, a dále některé specifické konstrukce,

především záměna koncovky 1. a 4. pádu u mužských podstatných jmen v množném čísle (životných): *Čechy mají kuchyni, potkali jsme rasisti, nesnáším alkoholic.*

JAK NA TO?

Za nejdůležitější složku procesu předcházení a odstraňování těchto nedostatků v osvojení základní aktivní jazykové gramotnosti v písemném projevu považujeme jednoznačně prevenci. V ideálním případě by měla začít co nejdříve, ve věku 3–4 let. Nejedná se tedy o předškolní přípravu v nejužším slova smyslu, ale o rozvíjení celkových jazykových kompetencí dětí. Přestože se při doučování pracuje zejména se staršími dětmi, je dobré se „vrátit“ a pokusit se dohnat to, čeho se dítěti v přechodných letech nedostávalo nebo v čem žilo z jazykového hlediska odlišně (aktivitami přiměřenými věku). Podstatné také je mít celou dobu možné handicap na paměti a zaměřovat se na jazykový rozvoj jako takový, chválit dítě nejen za to, co řekne, ale i jak to řekne, posilovat jeho jazykové sebevědomí a fakt, že jazyk může být nástrojem, kterým se může plnohodnotně a efektivně vyjadřovat, že má moc jazykovým vyjádřením dosahovat svých cílů vyjádřit se a být pochopen.

Za nejdůležitější oblasti, které by bylo vhodné u dětí z jazykového hlediska rozvíjet, považujeme tyto:

Sluchová cvičení

- fonetická stránka jazyka: správná výslovnost včetně rozlišování krátkých a dlouhých samohlásek;
- vztah mluveného a psaného projevu, rozdíly mezi nimi; čtení nahlas, podpora čtenářství (kompenzace absence knih a psaného projevu v životě dětí ohrožených sociálním vyloučením);
- trénování naslouchání s porozuměním;

Slovní zásoba, porozumění významu

- trénování shrnutí obsahu slyšeného či čteného komunikátu;
- strukturní vnímání jazyka, tvoření krátkých vět (např. popis obrázku);
- trénování různých komunikačních situací (jinak mluvím ve škole, jinak s kamarády, jinak se vyjadřuji, když píši, jinak, když mluvím);
- procvičování slovní zásoby vhodné pro školní prostředí (např. pro označení ně-

kterých částí těla děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí často používají vulgarismy, aniž by si uvědomovaly, jakou reakci může jejich užití např. u učitele vyvolat);

- umět se zeptat na význam neznámého slova; vysvětlování neznámých slov tak, aby dítě pochopilo jejich význam;
- formulování otázek;

Psaní

- tvoření psaného textu: trénování tvoření vět (věta jako určitý celek v psaném projevu v projevu mluveném vlastně neexistuje);

Čtení

- rozvoj čtenářských kompetencí, nejlépe od předškolního věku, včetně her s tvary písmen (hledání písmen v bezprostředním okolí, hledání společných písmen ve jménech dětí ve třídě apod.);

Aktivity

- procvičování hranice slov, (slovní fotbal apod., aktivity, přiměřeně věku)
- ke konci 9. ročníku také nácvik práce s Jazykovou příručkou Ústavu pro jazyk český AV ČR, nácvik práce s počítačovými programy vyhledávajícími jazykové chyby **aktivity**;

Práce s chybou

- procvičování vyhledávání chyb, uvědomování si konceptu „chyby“ a samostatného přístupu k její opravě
- trénování schopnosti poznat, že něčemu nerozumím, a dovednost se na nerozuměné zeptat;

Gramatika

- trénování identifikace nespisovných výrazů, nespisovných slovesných, adjektivních a dalších koncovek v textu;
- trénování zásad pro psaní i, í/y, ý po měkkých a tvrdých souhláskách

- procvičování spisovných slovesných tvarů, zejména 3. os. pl. v přítomném čase: *dělaj, pomáhaj, kupujou*;
- trénování psaní čárky před nejvíce frekventovanými spojkami u vedlejších vět: *že, který, protože, ale* atd.;
- trénování těch vyjmenovaných slov a slov od nich odvozených, jež jsou důležitá pro praktický život, především těchto: b: být a všechna slova od něj odvozená, bydlet, obyvatel, byt, nábytek; l: slyšet, lyže, lýtka, vzlykat, plyš a slova odvozená: plyšák; m: my, mýt, hmyz, myslet, mýlit se, myš, hlemýžď, mýlit, zamykat, smýkat (především slovo odvozené – smyk); p: pytel, klopýtat, třpytit se, pykat; s: syn, sýr, syrový, usychat, syčet, sypat; v: vy, vykat, vysoký, zvykat, žvýkat, výt, vy-; z: brzy, jazyk, nazývat.

DOPORUČENÍ PŘI DOUČOVÁNÍ ČESKÉHO JAZYKA

Většina dětí potřebuje k úplnému osvojení školní látky gramatické jevy procvičovat i mimo školu.

- Nezkoušejte, nehodnoťte. Dítě má možnost probrat si školní látku v klidu, vlastním tempem, bez stresu způsobeného obavou z neúspěchu a špatné známky.
- Nejlepší výsledky přináší pravidelnost. Množství zařazené látky by nemělo dítě otrávit. Na rozsahu se s ním před začátkem práce domluvte.
- Přehledná úprava psaného textu zmenšuje množství chyb. Doporučujeme nechat dítě psát jednotlivá hesla pod sebe do sloupců. Pokud však dítě trvá na tom, že si chce text zapisovat jinak, nechte poslední slovo jemu, třeba časem samo na základě zkušenosti změní názor.
- Způsob práce zvolte podle toho, s jak starým dítětem pracujete a jak pokročil je v daném učivu. K upevňování ne zcela zažitého učiva je potřeba psát.
- Při písemném procvičování dítěti předem řekněte, jak má napsat gramatické jevy, které se ještě neučilo.
- Ověřujte, jak chce dítě slovo napsat a proč. Nenechte ho psát pravopisnou chybu, protože se mu může vytvořit paměťová stopa této podoby, navíc text „zamořený“ opravami, snižuje sebevědomí dítěte a motivaci si pravopis osvojit.
- K chybám dítěte přistupujte jako k nevyhnutelným a přirozeným součástem procesu učení. Za chyby dítě neobviňujte.

POSTUP PÍSEMNÉHO PROCVIČOVÁNÍ:

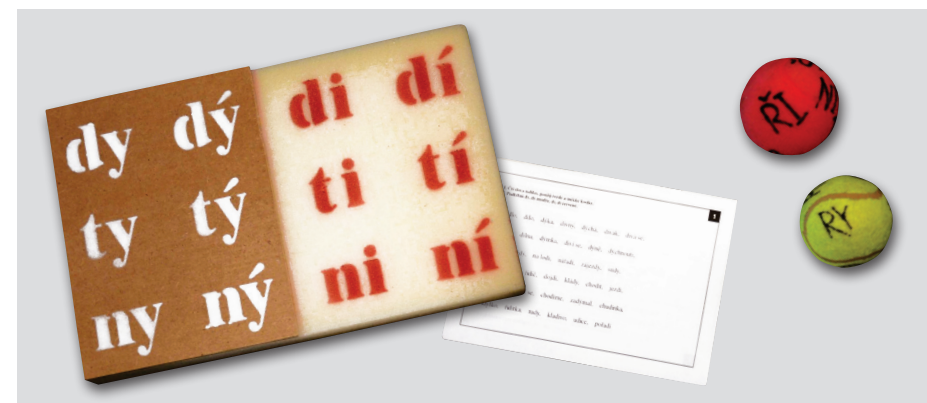
- Přečtete nahlas slovo, které budete diktovat.
- Ověřte, že dítě zná jeho význam. Dětské myšlení, stejně jako to naše, automaticky vyhodnocuje, co jako potřebné a v budoucnu využitelné uloží do paměti, a co nikoli. Znalost významu slova je proto prvním předpokladem, že si dítě pravopis slova zapamatuje. Význam si vysvětlíte na příkladu vět, ve kterých je správně použito, nebo pomocí synonym. Když bude dítě vědět, co

si pod slovem představit a k čemu užitečnému by ho mohlo použít, odpadne mnohočetné neefektivní opakování pravopisu. K ověřování používejte dotaz. Vězte, že děti často neznají význam slov, u kterých by nás to nenapadlo např. vzhledem k frekvenci jejich používání. Nespoléhejte se na to, že dítě si o vysvětlení významu slova řekne samo. Často si ani neuvědomí, že význam slova nezná, popř. slovu přikládá význam jiný.

- Zeptejte se dítěte, jak slovo napíše a proč. Když bude umět zdůvodnit gramatický jev, zvýší se šance, že bude psát slovo i nadále dobře.
- Správnou podobu slova nechte dítě napsat.
- Tímto postupem zajistíte, že si bude procvičovat psaní ve správné podobě. Pokud slovo napíše s chybou, a pak ji opraví, bude si pamatovat obě verze. Pak ani po mnohonásobném opakování nemusí psát slovo správně.
- Na závěr nechte dítě, aby si po sobě práci v klidu přečetlo a samo zkontrolovalo. Teprve pak práci zkontrolujte vy.

POSTUP ÚSTNÍHO PROCVIČOVÁNÍ

Při procvičování měkkých a tvrdých slabik používáme měkké a tvrdé míčky nebo kostky s nadepsanými slabikami. Tvrdý míček je popsán tvrdými slabikami, měkký měkkými. Dítě přečte slovo s měkkou nebo tvrdou slabikou, najde ji na příslušném míčku a ten zmáčkne. Správné rozlišování měkkých a tvrdých souhlásek se díky zapojení více smyslů lépe upevňuje. Můžeme také využít speciální tabulku, která funguje na podobném principu.

- Dítě má připravené dva typy výrazně předepsaných kartiček, jednu s „i“ a „y“ nebo se „s“ a „z“, „ú“ a „ů“, „mě“ a „mně“ apod.
- Přečtete slovo.
- Ověřte znalost jeho významu.

Dítě ukáže, kterou kartičku vybralo, popř. zvolené písmeno ještě obtáhne prstem, a současně si slovo řekne. Pokud udělá chybu, nechte ho slovo zapsat. Pokud dítě nemá správně zafixovaná písmenka, můžeme jejich znalost upevnit pomocí jejich tvarování z modelíny, psaní prstem do mouky, jemného písku apod.

Pomoci nám může také domino, na kterém můžeme zábavnou formou procvičit všechny podoby písmenek.

Pokud zjistíte, že dítě probíranou látku prakticky nezná a víceméně hádá nebo udělalo ve cvičení více chyb než správných odpovědí, nebude se pravděpodobně jednat o procvičování, ale o fázi osvojování látky.

POSTUP PŘI PRÁCI S DĚTMI, KTERÉ SI JEŠTĚ UČIVO DOSTATEČNĚ NEOSVOJILI

- Při osvojování látky nechte dítěti text celou dobu před sebou. Stejným způsobem, jaký už byl popsán výše, zjistíte znalost významu slova a pravopis společně odůvodněte. Teprve potom nechte dítě slovo napsat.
- Pokud by dítěti přepis slova činil potíže, slovo mu psacím písmem předepište.
- Opis, resp. přepis slov, může být i vhodným domácím úkolem. Jak už bylo napsáno výše, při procvičování je důležitá pravidelnost, proto se s rodiči dítěte můžete domluvit na tom, že dítě do dalšího doučování opíše několik slov a rodiče dítěte na to dohlédnou.

POSTUP PÍSEMNÉHO OVĚŘOVÁNÍ UČIVA, O NĚMŽ PŘEDPOKLÁDÁME, ŽE SI HO DÍTĚ JIŽ OSVOJILO

- Před začátkem psaní dítě vyzvěte, aby si klidně znovu řeklo o vysvětlení nebo ověření významu slova nebo jeho pravopisu. Nenechte dítě tipovat. Teprve potom text diktujte.
- Při diktování si hlídejte neutrální intonaci, tak aby nemohlo odhadnout správnou odpověď z vaší intonace..
- Až dítě dopíše, nechte mu dostatek času si práci v klidu přečíst. Teprve potom předá cvičení vám.

PRÁCE S CHYBOU

- Nalezené chyby neopravujte, dejte dětem šanci najít je samy na základě vaší nápovědy (např. označením pravopisného jevu, ve kterém se chyba vyskytuje).
- Chyby nalezené při této vlastní kontrole nechte dítě opravit jinou barvou.
- Chyby, které dítě nenajde ani při opakované vlastní kontrole, opravte vy.
- Pokuste se s dítětem najít důvod, proč chybu udělalo.

- Nalezené chyby neházejte všechny do jednoho pytle, naopak – rozlišujte mezi nimi.

Kategorizace chyb je důležitou součástí vašeho společného úsilí. Dobře nastavené hodnocení výrazně ovlivňuje motivaci dítěte do další práce i míru v jaké se z chyb poučí.

- Mezi chybami rozlište zvláště drobné chyby (aby celkový počet chyb nebyl demotivující), zvláště „chytré“ chyby (tj. takové, kde dítě přemýšlelo, ale dopustilo se chyby v úvaze) a zvláště chyby v jevech, kde se dítě třefovalo, aniž by si dalo práci se zdůvodněním.
- Chytré chyby pochvalte.
- Se slovy nebo větami, ve kterých se chyba opakuje, nadále pracujte. Můžete s těmito slovy tvořit nové věty nebo souvislý text, hledat k nim protiklady, rýmy, znázorňovat je kresbou nebo pohybem – cokoli vás nebo dítě napadne.

HODNOCENÍ DÍTĚTE

- Neznámkuje dítě, i když vás do toho bude tlačit. Dohodněte se s dítětem, jaké ohodnocení by mu dělalo radost (razítko, smajlík, pochvala,...).
- Při hodnocení berte v potaz možnosti dítěte a snahu, kterou vynaložilo, i když nebyl výsledek optimální.
- Záporné hodnocení volte uváženě, vyhradte ho pro situace, kdy se dítě nesnažilo.
- Další formou hodnocení, kterou můžete na doučování použít, je sebehodnocení, kdy děti samotné popíší, jaký mají ze sebe pocit, jak se cítili, co se jim podařilo a co se jim během doučování naopak nevedlo.
- Můžete využít i tzv. projektivní metody, které pracují s emočními kartami, na kterých jsou vyobrazeny různé situace (veselé, spokojené, smutné, rozčilené, nervózní), ke kterým dítě přirovnává svůj aktuální pocit.

PRAKTICKÉ TIPY A PŘÍKLADY CVIČENÍ

Vyjmenovaná slova

Než začnete procvičovat vyjmenovaná slova, přesvědčte se, že dítě zná jejich význam. Nechte ho nejprve namalovat, co si pod jednotlivými pojmy představuje. Při procvičování vyjmenovaných slov se zaměřte především na ta frekventovaná.

V následujícím cvičení dítě nejprve podtrhne vyjmenovaná a příbuzná slova. Poté mu slova nadiktujte, aby je správně doplnilo do textu.

Je rád, že bydlí blízko školy. Posadili jsme se v obývacím pokoji.
Zbývá nám už málo času. Mezi místními obyvateli neměl dobrou pověst.
Důchod mu pokryje jen základní živobytí. Byli skutečně neodbytní.
Přes týden bydlím na podnikové ubytovně.

Je rád, že blízko školy. Posadili jsme se v pokoji.
..... nám už málo času. Mezi místními neměl dobrou pověst.
Důchod mu pokryje jen základní Byli skutečně
Přes týden na podnikové

Procvičování slovesa být x bít

B –BÝT jako ZÍSKAT, EXISTOVAT	BÍT jako TLOUCI, PĚCHOVAT
Už by mohlo být teplo.	Kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde.
Nemůžeš být chvíli zticha?	Bít se v soubojích ho bavilo.
Chceme pobýt asi týden.	Nechal si bundu pobít cvoky.
Nabyl značného jmění.	Nabil mu hubu.
Přibyl nám kolega.	Přibil to hezky rovně.
Odbýt zákazníka tu není zvykem.	Odbít míček však nestihl.
Cenu dobyl již popáté.	Dobil sis už mobil?

Příklad práce s textem

PALAČINKY – vedlejší věty, popis pracovního postupu

- Věty rozstříhejte a seřadte do pracovního postupu.
- Podle spojovacích výrazů určete věty hlavní a vedlejší.
- Určete druhy vedlejších vět.
- Co se tak na konci doučování odměnit palačinkou, kterou si s dítětem vlastnoručně připravíte?

.....
 Zkontrolujte, zda je pánvička rozpálená.

.....
 Když je pánvička rozpálená, vlijte naběračkou těsto.

.....
 Hotové palačinky pomažete marmeládou, kterou máme nejraději.

.....
 Na pánvičku kápneme trochu oleje, aby se těsto nelepilo.

.....
 Pokud je těsto málo sladké, přidáme cukr podle chuti.

.....
 V půllitru mléka rozšleháme 2 vejce, 220g hladké mouky a trochu cukru a špetku soli tak, aby vzniklo hebké tekuté těsto.

.....
 Ten, kdo chce otáčet palačinky ve vzduchu, musí pracovat rychle.

.....
 Až těsto na pánvi začne tuhnout, otočíme palačinku na druhou stranu.

.....
 Nejdříve si připravte všechny suroviny, které budete na výrobu palačinek potřebovat.

.....
 Je-li palačinka srolovaná, můžeme ji na talíři pocukrovat moučkovým cukrem.

Řešení:

- 1) Nejdříve si připravte všechny suroviny, **kteřé** budete na výrobu palačinek potřebovat. **PK**
- 2) V půllitru mléka rozšleháme 2 vejce, 220g hladké mouky a trochu cukru a špetku soli tak,
- 3) **aby** vzniklo hebké tekuté těsto. **Příslovečná způsobová**
- 4) **Pokud** je těsto málo sladké, přidáme cukr podle chuti. **Příslovečná podmínková**
- 4) Na pánvičku kápneme trochu oleje, **aby** se těsto nelepilo. **Příslovečná účelová**
- 5) Zkontrolujte, **zda** je pánvička rozpálená. **PT**
- 6) **Když** je pánvička rozpálená, vlijte naběračkou těsto. **Příslovečná podmínková**
- 7) **Až** těsto na pánvi začne tuhnout, otočíme palačinku na druhou stranu. **Přísl. podmínková**
- 8) Ten, **kdo** chce otáčet palačinky ve vzduchu, musí pracovat rychle. **PO**
- 9) Hotové palačinky pomažete marmeládou, **kteřou** máme nejraději. **PK**
- 10) Je-li palačinka srolovaná, můžeme ji na talíři pocukrovat moučkovým cukrem. **Přísl. podmínková**

ROZVOJ ČTENÁŘSKÝCH DOVEDNOSTÍ

Inspirováno kurzem *Otevíráme dveře ke čtení – podpora čtenářských dovedností*

Děti, se kterými pracujeme, často nemají mnoho možností, jak se dostat ke knížkám. V domácnostech mnoha z nich nenajdeme ani jednu. Čtení přitom výrazně zlepšuje paměť a představivost, podporuje proces myšlení a obohacuje slovní zásobu dítěte. Jako dobrovolník máte jedinečnou příležitost u dítěte vyvolat zájem o čtení a zprostředkovat mu hezké zážitky, které s sebou četba přináší. Každý z nás nejprve začínal jako posluchač, než se stal aktivním čtenářem. Zpočátku to tedy bude na vás. Předčítání neoceňují jen děti, ale také řada dospělých, důkazem je například vzrůstající obliba audioknih. Nepodceňujte tedy význam předčítání ani u starších dětí. Jak na to, aby bylo čtení pro vás i doučované děti užitečné a zábavné se dočtete na následujících stránkách.

Základem je správný výběr knihy. Můžete si položit několik otázek. Je knížka pro dítě dostatečně atraktivní? Vypadá zajímavě a probouzí zvědavost? Je hezký ilustrován? Je přiměřená věku a citlivosti dítěte?

Vybraný text si vždy nahlas přečtete předem. Nebojte se dramatizace textu (práce s hlasem) ani používání grimas. Zamyslete se, jak knihu uvedete, aby dítě zaujalo. Zkuste si připravit otázky, které budete dětem v průběhu čtení pokládat. Je přínosnější ptát se dětí na konkrétní věci během čtení, než čekat na konec příběhu.

Otázky mají při předčítání zásadní význam. Jejich prostřednictvím přitahujeme pozornost dětí ke čtenému, ověřujeme, zda text poslouchají a rozumí mu, vyjasňujeme si neznámé pojmy, propojujeme přečtené se znalostmi a zkušenostmi dětí, rozvíjíme u dětí myšlení i slovní zásobu. Můžeme se také ptát, jak se text podle dítěte bude vyvíjet („Myslíte, že hroch na očkování přijde?“).

Hleďte souvislosti mezi textem a životem dětí. Čtení pak bude zábavnější, děti nad příběhy budou více přemýšlet a také se o nich můžete více dozvědět. Během čtení se neostýchejte text komentovat. Diskutujte s dětmi, co vám připadá zajímavé, co vzbuzuje vaši zvědavost nebo vás mate. Slova, která vám připadají zastaralá, nebo nepřírozená nahraďte jinými, případně jejich význam s dětmi proberte (biograf, gramofon, elektrika ve smyslu tramvaj...). Konkrétní příklady, jak je možné s příběhem pracovat si ukážeme na následující pohádce:

O HROCHOVI, KTERÝ SE BÁL OČKOVÁNÍ

Miloš Macourek / *O hrochovi, který se bál očkování a jiné pohádky*, Fragment 1995

Byl jednou jeden hroch a ten měl hrozný strach z očkování. Myslel na to doma, v parku, v biografu a nejčastěji na koupališti, kde se nejlíp přemýšlí. Ležel ve vodě a říkal si, co když

to bude už zítra? Musím se zeptat, jestli někdo něco neví.

Nevíte náhodou, kdy bude očkování, volal na krokodýly, na husy, na rosničky a také na pelikána, nemá to být už zítra? Až to bude, tak to bude, hulákali krokodýlové a pinkali si ve vodě velikým žlutým míčem, až voda stříkala. Nač na to myslet, volaly rosničky, vždyť o nic nejde, a pouštěly si na běhu gramofonové desky s veselými písničkami. Není pravda, že o nic nejde, očkování je důležitá věc, řekl pelikán, ale nikdo ho neslyšel, protože gramofon hrál moc hlasitě. Jak je tohle možné, přemýšlel hroch, nikdo na očkování nemyslí, nejspíš nevědí, že se při očkování píchá jehlou. A myslel na to dál a celý se přitom potil. A jak se tak jednou potil strachem, dostal poštou lístek a na tom lístku bylo napsáno, dostavte se k očkování.

Otázka: *Bojíš se očkování? Máš někdy z něčeho strach?*

Hroch se lekl tak strašně, že na ulici přestaly jezdit električky. Co se stalo, volaly žirafy a zebry a také klokani a plameňáci, protože všichni jeli zrovna elektrickou na polikliniku nechat se očkovat. To nic, řekl průvodčí, hroch se prý lekl očkování, hned pojedeme dál. Když přijeli na polikliniku, postavili se do řady a čekali, rosničky měly s sebou náhodou gramofon s veselými písničkami, takže nějaká ta půlhodinka nikomu nevadila. Mělo by se jít pro hrocha, pořád nejde, řekl pelikán, sebral se a šel.

Otázka: *Myslíte, že hroch na očkování sám přijde? Kde asi teď je? Co bys udělal/a ty? Co bys hrochovi poradil?*

Ale musel hrocha hledat, hroch byl schován za záclonou a celý se třásl, až v kredenci cinkaly skleničky. Nebuď hloupý a pojď se nechat očkovat, řekl mu pelikán, nic se Ti nestane, trochu to píchne, to vydrží i docela malí králíci. Když nepřijdeš, budou se Ti všichni smát, nestojí to za to. Dobrá, řekl hroch, protože viděl, že se nedá nic dělat, ale budeš mě přitom držet za ruku. Dobře, budu Tě držet za ruku, řekl pelikán, a tak šli. A jak šli, potkávali slepice a slony a docela malé králíčky a všichni říkali, to nic není, jenom to zašimrá, dá se to krásně vydržet, jen žádný strach.

Otázka: *Kdo hrochovi pomohl překonat strach? Pomohl Ti někdy kamarád? V jaké to bylo situaci?*

Těm se to povídá, myslel si hroch, ti to už mají za sebou, ale co já? A byl úplně zpocený. Vy jste úplně zpocený, řekl pan doktor, když na hrocha přišla řada. To je taková záliba, řekl pelikán, který držel hrocha za ruku, někdo rád hraje ping pong, někdo se rád potí. Aha, řekl

pan doktor, myslel jsem, že má strach. Ale kdež, řekl pelikán, takové veliké zvíře ani neví, co to strach je. Tak se do toho pustíme, řekl pan doktor a vzal injekční stříkačku. Když to hroch uviděl, zbledl jako stěna. Co to, řekl pan doktor, proč je ten hroch bílý? Má být přečesedý. Bílé mohou být myši, ale ne hroch. To je zvláštní hroch, řekl pelikán, to je bílý hroch a takový je jenom jeden. Ale před chvílí byl ještě šedý, řekl pan doktor. Ano, řekl pelikán, chvílí je šedý a chvílí bílý, proto je tak vzácný. Dobře, řekl pan doktor, když je to tak vzácný hroch, dáme si na injekci víc záležet. A díval se, kam má hrochovi injekci píchnout. Teď to bude bolet, řekl si hroch a zavřel oči. To je nepříjemné, řekl pan doktor a ukázal hrochovi na záda, tady je kůže moc tlustá, zkusíme to jinam. Ale ať hledal, jak hledal, tenkou kůži nenašel. Nedá se nic dělat, řekl nakonec, máte hroší kůži, zlomil bych si jehlu, nemohu Vám píchnout injekci, nezlobíte se?

Otázka: O některých lidech se také říká, že mají hroší kůži. Co si myslíte, že to znamená?

A hroch vykulil na pana doktora oči, zamrkal a pak začal tančit po ordinaci a volal, proč bych se zlobil, nic se nestalo, na shledanou, a běžel z polikliniky pryč, běžel rovnou na koupaliště a tam se smál a cákal kolem sebe, až ho rosničky musely okřikovat, že neslyší gramofon. Ale představte si, že se ten hroch jednoho krásného rána probudí, podívá se do zrcadla a vidí, že je celý žlutý. Co to, řekl si, kdybych byl celý bílý, mohlo by to znamenat, že mám strach, ale proč jsem žlutý? Musím se na to někoho zeptat. A šel na koupaliště. Bylo z toho veliké pozdvižení, žlutý hroch, to tu ještě nebylo, každý si ho prohlížel a ptal se, kde vzal tak krásnou barvu. To bude nejspíš lak, řekli krokodýlové, náš koupací míč vypadá stejně. To je spíš krém na opalování, volaly rosničky. Jenom husy se tvářily důležitě, mávly nad tím křídly, že tohle mají dávno za sebou, že když byly úplně maličké, byly zrovna takové.

Otázka: Znáš ještě nějaké zvíře, které má v dospělosti jinou barvu, než když je mládě?

Vy jste ale husy, volal pelikán, to s tím nemá co dělat, tohle vypadá spíš jako nějaká nemoc. A když ho tohle napadlo, osušil se ručníkem a šel na polikliniku. Jestlipak víte, řekl panu doktorovi, že ten hroch je najednou celý žlutý? To je docela možné, řekl pan doktor, je to velice vzácný hroch, chvílí je šedý, chvílí je bílý, proč by nemohl být chvílí žlutý?

Otázka: Jakou má hroch běžně barvu? Může být hroch ve skutečnosti bílý nebo žlutý?

Není to žádný vzácný hroch, řekl pelikán, to byl všechno nesmysl, bílý byl proto, že se bál očkování. Takhle to tedy je, řekl pan doktor, je to tedy obyčejný hroch, který nebyl očkovan, a protože nebyl očkovan, dostal žloutenku. A protože je žloutenka nemoc velice zlá, musí ihned do postele. A tak se hroch octl v posteli, ani nevěděl jak, měl po koupání, musel polykat prášky, seděla u něho sestřička a měřila mu teplotu. To je ale hrozné, nařikal hroch, takhle tady ležet, když jsou všichni na koupališti, hrají si s balónem a poslouchají gramofon s veselými písničkami. Nemohla byste mi, sestřičko, vyprávět aspoň pohádku? A sestřičce bylo hrocha líto, a tak mu vyprávěla: Byl jednou jeden hroch, a ten měl hrozný strach z očkování...

Další možné otázky: Jaká zvířátka vystupovala v příběhu? Která část příběhu Ti přišla nejdůležitější a proč? Co se vám na příběhu líbilo/nelíbilo a proč? Proč si myslíte, že autor příběh napsal?

Jednou z aktivit, kterou můžeme s dětmi ještě před začátkem vyprávění příběhu vyzkoušet je čtení s předvídáním.

- 1) Na začátku dostane dítě obrázek, název příběhu a několik klíčových slov.
Název: O hrochovi, který se bál očkování
Klíčová slova: hroch, očkování, strach, nemoc, pelikán
- 2) Dítě zkusí vymyslet na základě indicií krátký příběh, který převypráví (dobrovolníkovi, sourozencům, rodičům...)
- 3) Během čtení skutečného příběhu srovnáváme, co mají oba společného a v čem se liší.

Další drobné tipy

- Shrnujte s dětmi obsah čteného, nabízejte jim řešení, pokud si neví rady: „Já si myslím, že hroch se očkování bál, protože předtím u lékaře nikdy nebyl. „
- Zapojte do čtení více smyslů:
- Namalujte s dítětem postavy a předměty, které v příběhu vystupují, vystřihněte je a nechte s nimi dítě manipulovat vždy, když o nich bude v příběhu řeč.
- Pokud budete číst o zvířatech, vybědňte děti, aby napodobily, jak se pohybují, jaké vydávají zvuky...
- Přineste a společně snězte jablko, když o něm budete číst.
- Oživujte zvuky, o kterých se píše v příběhu: ťukejte, bouchejte, dupejte, cinkajte...
- Malujte s dětmi ilustrace ke čteným příběhům.

Matematika

DOUČOVÁNÍ MATEMATIKY

Zajímavé je, že mnoho dobrovolníků má obavy z doučování matematiky, řada z nich se brání ji doučovat na druhém stupni, přestože se většinou jedná o základy, nikoli náročné početní operace.

Ti, co z matematiky nemají strach a ovládají ji, často mluví o tom, že pochopit matematiku je jednoduché, stačí znát základy, mít strukturu a chuť poznávat nové souvislosti. Právě to by mělo být účelem doučování tohoto předmětu, vrátit dětem chuť poznávat souvislosti a vidět v číslech, příkladech a rovnicích strukturu, která pro ně bude srozumitelná. Někdy to znamená, že je nutné vrátit se k naprostým základům a pochopit je, ale pokud chybí základní kámen, nedá se stavět střecha a vrátit se k těmto základům má větší smysl než se „jen“ naučit na test. Přinášíme vám několik tipů, jakým způsobem s dětmi na doučování můžete pracovat a také úvod a náhled do metody profesora Hejného, který je průkopníkem v jiné matematice než se většina z nás učila na základní škole.

RADY, TIPY, DOPORUČENÍ PŘI DOUČOVÁNÍ MATEMATIKY

PROSTOROVÁ PŘEDSTAVIVOST

Orientace v prostoru – v místnosti, venku

Popis aktivity: Dítě dle vašich instrukcí zaujme polohu např. v místnosti, kde se učíte. Vede k pochopení významu slov, naplnění pojmů, učení v pohybu.

Pojmy: před, za, pod, nad, vedle, mezi, naproti, blíž, dál, nahoře, dole, nahoru, dolů, vpravo, vlevo, shora, zdola, nízko, vysoko, dopředu, dozadu, vzadu, do kopce, z kopce, do schodů, ze schodů, na stěně, na tabuli, z okna, u dveří; velký-malý, větší-menší, vysoký-nízký, vyšší-nížší, široký-úzký, širší-užší, tlustý-tenký (čára), tlustý-hubený...

Orientace na papíře nebo jiné dvojrozměrné ploše

Popis aktivity: Dítě dle vašich pokynů ukazuje, kde se dané věci nacházejí na papíře, na obrázku nebo na fotce. Vede k pochopení perspektivy, vnímání obrázku jako grafické zkratky apod.

Pojmy: viz. cvičení výše

Překládání a stříhání papíru, načrtávání.

Aktivita 1.: Obrazce, symetrie. Popis: Nechte dítě načrtnout trojúhelník, kruh, čtverec, obdélník, ovál, svislou čáru, vodorovnou čáru, šikmou čáru. Poté nechte dítě načrtnout tři trojúhelníky, které se některou částí překrývají, tyto části vybarvěte. Rozdělte čtverce na dva trojúhelníky, rozdělte kruh na dvě stejné části apod.

Doporučené pomůcky: leporela, knihy většího formátu s fotografiemi, atlasy, obrázkové domino, dopravní loto, puzzle, jiné skládky na stejném principu

Aktivita 2.: Skládanka. Popis: Vytvořte vlastní skládku, nastříhejte na díly podle vašeho zadání obrázky z kalendáře nebo pohledy, poté je znovu sestavte.

Doporučení k cvičením

Buďte si vědomi, že pro některé děti, které nevyrostly s knihou, a děti se specifickými poruchami učení, může být obtížné vnímat perspektivu.

Používejte obrázky s realistickým zobrazením, nikoli „roztomilé“ barevné personifikace, ze kterých si dítě neznalé reality tvoří zcestné představy.

Berte na vědomí, že neporozumění obrázku nebo neznalos může znamenat, že dítě tuto věc v realu nikdy nevidělo, vč. toho, že některou zeleninu nebo ovoce nikdy nejedlo.

Buďte si vědomi, že neporozumění může být i na vaší straně.

MATEMATICKÁ PŘEDSTAVIVOST

Na co se zaměřit, tipy na aktivity:

Tvořit vzestupné a sestupné řady čísel odstupňované podle úrovně dítěte (rozcvička). Procvičování vzestupných a sestupných řad je možné například na „spojovačkách“ – po propojení jednotlivých čísel vznikne obrázek.

- K zadanému číslu přidávat nebo od něj ubírat zadaný počet, počítat na konkrétních předmětech.
- Zadané číslo násobit nebo dělit nulou, jedničkou, deseti, stem, tisícem.
- Hledat násobky v zadaném rozmezí (0–10, 20–30). Najít násobky, které se vyskytují 1x.

Házet kostkami a provádět zadaný početní úkon.

- dvě kostky,
- více kostek různých barev,
- je zadán početní úkon ve vztahu k barvě (např. součet čísel na bílých kostkách vynásobit číslem na žluté kostce),
- Nebát se záporného čísla – lze skvěle vysvětlit na teploměru nebo na jednoduchém nákresu výtahu (např. jeli jsme 2 patra do podzemních garáží).

Trénovat slovní úlohy s praktickým obsahem

Prakticky každé dítě, které doučujeme matematiku, velmi obtížně řeší slovní úlohy. Souvisí to mimo jiné s čtenářskými dovednostmi. Dítě má šanci úlohu lépe pochopit na příkladech z reálného prostředí a zároveň si procvičuje i jiné než početní dovednosti.

- Kolik obložených chlebiček potřebujeme udělat pro 9 hostů, jestliže chceme každému dát na talířek jeden šunkový a jeden sýrový? A kdybychom chtěli dát každému hostu chlebičky tři?
- Kolik hlav mají členové tvé rodiny, kteří s tebou bydlí v jednom bytě? A kolik uší? A kolik rukou? A kolik prstů na rukou? A na nohou?
- Pro naši čtyřčlennou rodinu máma upekla 16 buchet. Kolik si každý můžeme vzít, když se chceme podělit stejně?
- Mám 6 párů bot. Kolik kusů bot budu čistit?
- Na šňůru se vejdu čtyři trička. Kolik šňůr potřebuji na pověšení 13 triček?
- Když zasazené fazole vyrostou denně o 3 centimetry, o kolik vyrostou za týden?
- Kolik litrů nápoje je v 6 dvoulitrových lahvích?

- Chceš podělit 8 dětí o 17 jablek. Vyjdou pro každého dvě? Nebude mít nikdo méně?
- Hromadné svatby se účastnilo 14 snoubenců. Kolik manželství bylo uzavřeno?
- Kolik aut se vejde na parkoviště, jestliže se vejdou vedle sebe čtyři auta v pěti řadách?
- Bochník chleba Šumava stojí 28 korun. Kolik stojí půlka? A kolik čtvrtka?
- Kolik bude stát šestikilový sáček brambor, jestliže jsou po 8 Kč za kg?
- Kolik korun zaplatíš za 6 bílých jogurtů, u kterých je na cenovce 7,90 Kč?
- Je mi 8 let. Moje maminka je 4x starší. Kolik let jí bylo, když jsem se narodila?
- Jitka má 40 korun, spolužačka Nikola má 10x méně. Kolik korun má Nikola? Co si za ně může koupit? Co si za své peníze může koupit Jitka?
- Čokoládová tyčinka je 10x levnější než bonboniéra za 90 Kč. Kolik tyčinka stojí? Kolik korun by si musela přidat Nikola z minulého příkladu, aby si ji mohla koupit?
- Kolik korun zaplatíš za 5 půllitrových balení minerálky, jestliže jedno stojí 14 korun? Jaké mince budeš potřebovat, chceš-li zaplatit přesně?
- Chci k večeři udělat míchaná vajíčka pro 5 lidí. Každý z nich chce umíchat 3. Vajíčka se prodávají v balení po 10 nebo po 6 kusech. Jaké balení vajíček si potřebuji koupit?
- Farmář chce udělat kozí sýr, na který potřebuje 50 litrů mléka. Včera nadojil 20 litrů, dnes 16. Může se pustit do sýra? Jestli ne, kolik litrů mu chybí?
- Příbuzní z Moravy přivezli 3 pětilitrové demižony bílého vína. Chtějí podělit celé příbuzenstvo. Kolik litrových lahví budou potřebovat na stočení?
- Servírka upravuje stoly a na každý chce dát stejnou vázu s květinami. Stolu je 6 a narcisů 36. Kolik jich má dát do každé vázy?
- Když jsem se narodil, bylo mojí mamince 25 let. Teď je 2x starší. Jak starý jsem teď já?
- Je mi 9 a dědovi 63 let. Kolikrát je děda starší než já? Babička je o 9 let mladší než děda. Kolikrát je babička starší než já?

- Když se narodila moje sestra, bylo mi 11 let. Teď je mojí sestře 47 let. Kolikáté narozeniny jsem už oslavila já?
- Platili jsme autobus stokorunou a dostali jsme nazpět 9 korun. Kolik stály jízdenky?
- Nákup stál 63 koruny. Platím stokorunou. Kolik by mi prodavačka měla vrátit?
- V minulém roce stála cesta k babičce 74 korun. Letos je o 12 korun dražší. Kolik bude stát?
- Mám tři mince – jednu padesátikorunu a dvě dvacetikoruny. Mohu jít s kamarádem do kina, když lístek stojí 80 korun?
- Táta v úterý vstával v 6 hodin. Babička v 8 hodin. Maminka s dětmi vstaly o hodinu později než táta. V kolik hodin vstávaly? A v kolik hodin by vstávaly, kdyby vstávaly o hodinu dříve než babička?
- Je nás 24. Kolik družstev po 8 můžeme utvořit?
- Z 32 dětí ve třídě bylo 5 kluků a 2 dívky uvolněno na sportovní závody. Klára měla angínu a Libor byl uvolněn na svatbu své sestřenice. S kolika dětmi ve třídě se ten den učitel učil?
- Chceme cvičit s míči ve dvojicích. Bude nás 18. Škola má 12 míčů, ale 3 jsou poškozené. Budeme mít míč pro každou dvojici?
- Ze školy v přírodě se vrátilo 29 dětí. Přišlo pro ně 19 maminek a 15 tatínků. Žádné dítě nezůstalo samo. Pro kolik dětí přišli rodiče oba?
- Bezdomovec platí za přespání na ubytovně 100 Kč. Prodává časopis Nový prostor, který stojí 40 Kč. Za prodej dostává polovinu z této částky. Kolik časopisů musí prodat, aby mohl ten den spát na ubytovně?
- Koně na planetě Zemi existují asi 60 milionů let. Kolik nul bude mít toto číslo?
- Kůň byl domestikován (ochočen) asi před 4 tisíci let. Jeho příbuzný osel zdomácněl ještě o 2 tisíce let dříve. Kolik tisíc let je osel pomocníkem člověka?
- Vlastní zadání, ve kterém budete počítat místo jablek a hrušek s tím, o co se dítě skutečně zajímá. (Např. Justin Bieber a Hannah Montana šli na večeři k Harry Potterovi. Kolik osob přišlo k Harrymu na večeři?)

Slovní úlohy s hodinami

Zlomky

- Využijte známé předměty nebo jídlo, které se dá rozkrájet a rozdělit na kusy, např. jablko, koláč nebo čokoláda.
- Dokud dítě úplně nepochopí princip, nepřidávat menší zlomek než osminu.

Hry

- Domino, Člověče nezlob se, mariášové karty – vykládaná, prší
- Myslím si číslo. Když k němu přidám/uberu x , dostanu číslo y . Jaké číslo mám přidat/ubrat?

Doporučení k cvičením

- Počítat s tím, že sestupná řada je vždy obtížnější.
- Výchozí číslo zadávat od jednotek, později desítek nebo stovek, nebo tak, že přidáváním zadaného čísla dítě tvoří řadu násobků.
- Nestresovat dítě tím, že hledá odpověď samo, v odpovědích se můžete střídat.
- Dítě, dokáže-li, si zadání zakreslí graficky. Ze začátku zakreslí doučovatel.
- Cvičení opakovat, tj. každé doučování zařadit příklad z toho, co už jste společně dělali, pak teprve přidat něco nového nebo aktuální učivo.
- Pokud dítě nemá znalosti, které by mu umožnily aktuální školní učivo zvládnout samo, nepracujte za něj. Stejně jako s ním nedělejte úkoly, kterým dítě nerozumí a jen mechanicky odpovídá.
- Pokrok může jít mnohem pomalejším tempem, než je tempo přibývání nové školní látky. Tato disproporce přesahuje možnosti doučovatele, reagujte na realitu dítěte a postupuje s ním, jak je výše popsáno.
- Formální zapisování slovních úloh nechte na škole, ušetříte tím čas na výpočet několika dalších úloh.
- Ověřte, že dítě ví, jakou hodnotu vypočítalo, věcně správná odpověď, nemusí znamenat skutečné porozumění.

POČETNÍ GRAMOTNOST

Početní gramotností se rozumí schopnost dítěte ovládat takové početní úkony, které by mělo nebo mohlo používat v každodenním životě, vč. schopnosti utvořit si kvalifikovaný odhad a vč. schopnosti posuzovat a porovnávat početní hodnoty logikou.

CO DĚTI V PROGRAMU PODPORA VZDĚLÁVÁNÍ ČASTO NEZVLÁDAJÍ

- počítat s přechodem přes desítku bez pomoci prstů;
- určit, kterým početním úkonem mohou zadání vyřešit ($+$ / $-$ / \times / $:$);
- neznají hodiny (nespočítají „přijď za 2,5 h“; 13–24 h jsou schopni určit jen z digitálních hodin);
- neorientují se v kalendáři (umějí vyjmenovat řady pojmů, ale pletou týden, měsíc, roční období);
- neorientují se v hodnotě peněz (neumějí odhadnout, kolik jim má být vráceno při placení);
- neumějí porovnávat, např. dražší – levnější vzhledem k ceně a množství (balíček 0,5 kg za 30 Kč x balíček 1 kg za 40 Kč);
- neorientují se v historické časové ose;
- mají problém s porozuměním textu při čtení zadání ve všech předmětech;
- neznají pojmosloví (činitel, součin, rozdí, podíl...);
- mají potíže s pojmy, jejichž znalost bychom předpokládali z mateřské školy: přidat, ubrat, o kolik se zvětšil, kolik jsme přidali, rozdělit;
- zlomky.

Pomůcky:

Papírové hodiny (čísla 1–12, 13–24),
 Kartičky s hodnotami peněz nebo peníze,
 Kalendáře – stolní, nástěnný, diář,
 Cenovky,
 Reklamní letáky,
 Tabulka násobků,
 Fazole, kávová zrna, pecky z datlí,
 víčka od pet lahví,
 Metr na šití, prázdné plastové lahve,
 modelína,
 Montessori pomůcky.

Praktické příklady, jak pracovat s tabulkou Montessori

Tabulku děti i dobrovolníci jistě ocení zejména při nácviu obtížného přechodu přes desítku. Můžeme ji však využívat i při dalších početních operacích.

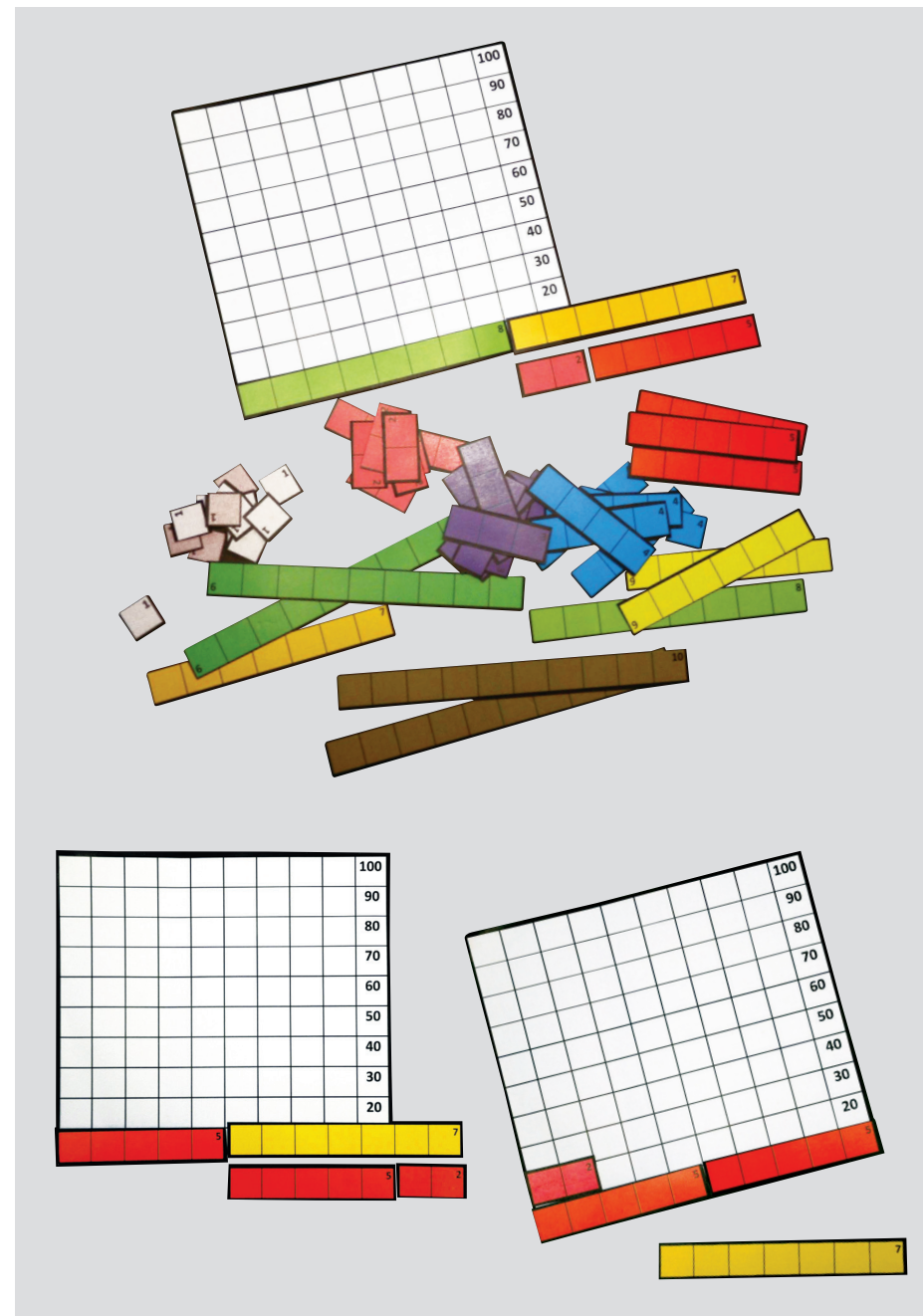
Příklad: $8+7 =$. Příklad zapíšeme, barevné proužky s adekvátní hodnotou přiložíme do tabulky. Dítě názorně vidí, že číslo sedm se do desítky nevejde, musí jej tedy rozložit na dvojku a pětku. Proužek s číslem sedm odstraníme a nahradíme růžovým dílkem dva. Pětku přesuneme do další desítky. Správný výpočet necháme dítě zapsat.

Pro větší názornost si jednotlivé kroky zopakujeme na příkladu $5 + 7$, který najdete na obrázku na vedlejší stránce.

Tabulku můžeme využít také při práci s mladším dítětem. Nejprve dáva do tabulky vždy dva dílky tak, aby byl součet deset. Žádný dílek tedy nesmí přesahovat tabulku, a zároveň v daném řádku tabulky nesmí zůstat prázdné místo. Také můžeme cvičit rozklady menších čísel např. na dílku představujícím sedmičku...

DOPORUČENÍ K CVIČENÍM

- Rok a jednotlivé měsíce vysvětlovat na kruhu. Jsou-li řazeny lineárně, děti mají potíže uchopit, že prosinec tvoří s lednem a únorem jedno roční období.
- Rok a jednotlivé měsíce lze dobře překrýt s ciferníkem, kdy prosinec začíná „v poledne“ a jednotlivá roční období se překrývají se čtvrt hodinami.

- Rozdělení hodiny na poloviny a čtvrt hodiny může být pro dítě větším problémem, než bychom odhadli. Nastříhejte jednotlivé části ($1/2$, $1/4$, $3/4$) a nechte děti sestavovat různé varianty. Pro některé dítě může být problém ke $3/4$ přidat $1/4$.
- Zlomky ze začátku zapisovat, aby si jejich zápis dítě vizuálně osvojilo. Začít s $1/2$ a $1/4$, potom přidat $1/8$.
- Převody jednotek: Skvělé je pokud si dítě může samo aktivně vyzkoušet, osahat, naměřit. Můžete zkusit krokovat, přelívat lahve s vodou nebo vážit.
- Pro psaní příkladů můžete využít nestandardní formáty, flipchart nebo barevné papíry.

ZÁKLADY FINANČNÍ GRAMOTNOSTI

Seznámení s reáliemi přiměřenými věku, které se týkají hospodaření s penězi, např.:

- Nezbytné náklady na životní potřeby – nájemné, ceny energií a služeb, náklady na telefonování.
- Rodinný rozpočet – skladba, položky nutné a zbytné, osobní priority.
- Pojmy: banka, účet, bankomat, platební karta, bankovky a mince, hotovostní a bezhotovostní platba, úvěr, úrok, platební neschopnost, splátkový kalendář, exekuce, internetové bankovníctví.
- Vštěpování finanční odpovědnosti, tj. rovnováha příjmů a výdajů; výdaje zbytné a nezbytné.

PŘEDŠKOLNÍ PRŮPRAVA

Pokud děti docházejí do mateřské školy a jsou zde dobře vedeny, měly by získat zásobu zkušeností, které jim budou oporou ve výuce matematiky v prvním a druhém ročníku základní školy. Měly by být vybaveny počátky logického myšlení. Jestliže dítě touto přípravou neprošlo, je třeba se „vrátit zpátky“ a tyto počátky s ním projít.

Matematická příprava v mateřské škole má za úkol:

- Vytvořit prostorovou představivost (porozumění příslovcím a předložkám souvisejícím s prostorem, prací na ploše a to zejména s geometrickými tvary)
- Vytvořit zkušenosti s pojmem skupina (sjednocení a uspořádání skupiny a vztah mezi prvky)
- Utvořit první názorné představy o čísle a početních výkonech (znalost číselné řady do šesti)

Tipy na aktivity (s přidáním na obtížnosti se dají obdobné aktivity použít v 1. a 2. třídě ZŠ)

- Rozházené hračky a jiné věci. Přesně popsat, kde jsou a kam patří.
- Plyšové zvířátko se schovává. Říkat, kam se schovalo, kam utekl míček apod..

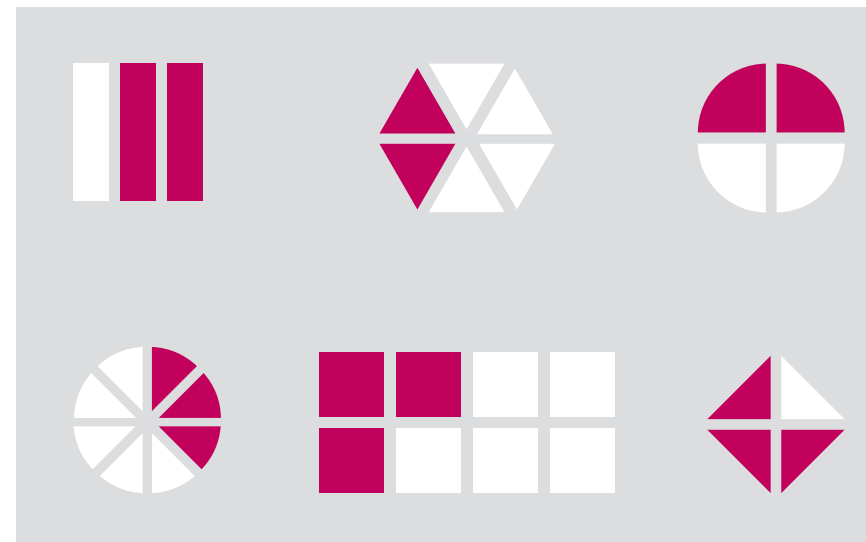
- Kde jsou zvířátka. Popisovat podle obrázků, kde se zvířata nacházejí.
- Grafické listy – hledání cesty od – k (motýla ke květině stejné barvy, od hrnečku k talířku se stejným vzorem), hledání cesty v bludišti (zajíc se chce dostat k mrkvi, myška k sýru).
- Z čtverců, obdélníků, trojúhelníků a kruhů různých velikostí, tvarů a barev sestavovat obrázky.
- Korále se šesti korálky – vybarvovat podle instrukce (např. třetí zeleně; vždy ve směru zleva doprava).
- Přiřazování porovnávat počet prvků dvou skupin (např. 5 talířků a 3 hrnečky, 4 pastelky a 2 gumičky); nejdříve na předmětech, potom prostřednictvím znaků na grafickém listě (např. 3 čtverečky a 5 čtverečků).
- Odhad počtu předmětů zrakem (nejvýše 5 předmětů ve skupině).
- Dokreslování zadaného počtu do obrázků (např. přikresli muchomůrce 5 teček, přikresli berušce 4 tečky).
- Hra na obchod. (Např. peníze a cenovky jsou kartičky s puntíky 1–6).

ZLOMKY

S problematikou zlomků se neúspěšně potýká velká část dětí. Proto na následujících stránkách naleznete příklady aktivit a cvičení, které by mohly dětem pomoci s pochopením významu zlomku a s další prací. Uvedená cvičení a aktivity jsou modelová a velmi snadno upravitelná. Nebojte se tedy upravovat grafické návrhy i obsah jednotlivých cvičení.

2) Jaká část je vybarvena? Zapiš zlomkem.

Podívej se na vypracované příklady. Co vyjadřuje číslo nad zlomkovou čarou a pod zlomkovou čarou?

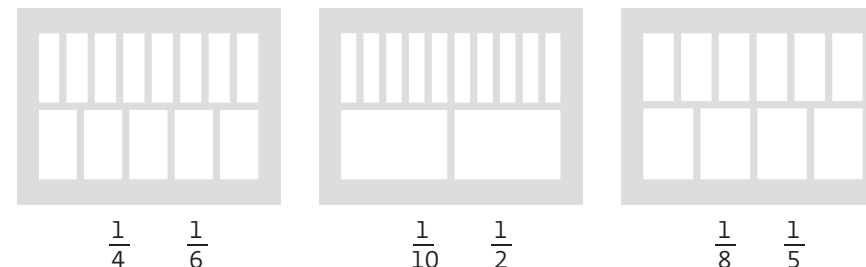

3) Porovnávání zlomků

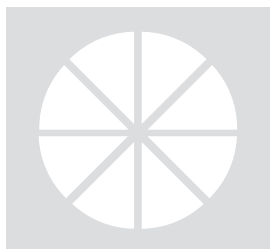
Porovnej zlomky. Pokud chceš, použij grafické znázornění. Pozoruj výsledky.

Co můžeš říct o číslech na zlomkovou a pod zlomkovou čarou?

Použij symboly = > <
Znáš jejich význam?

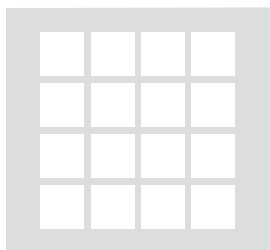

1) Na kolik částí jsou obrazce rozdělené? Vybarvi je podle návodu

Vybarvi 4 části zeleně, 3 části červeně a 1 část modře.
Vyjádři zlomkem, jaká část je

zelená červená modrá

Vybarvi 5 části zeleně, 3 částí červeně a 2 části modře.
Vyjádři zlomkem, jaká část je

zelená červená modrá nevybarvená

JDE TO I JINAK

**MATEMATIKA PODLE PROFESORA HEJNÉHO
– VYUČOVÁNÍ ORIENTOVANÉ NA BUDOVNÍ SCHÉMAT (VOBS)**

Každé dítě se experimentováním, objevováním, pokusem a omylem naučí stát, chodit a mluvit, aniž bychom je o to žádali a dávali mu k tomu své návody, a přitom se jak při učení zachování stability, tak při vývoji svého prvního jazyka nemá čeho chytit – v doslovném i přeneseném významu. Nežádáme ho o to, neposkytujeme mu žádné své návody. Nespěcháme a nedáváme mu žádné dárky, body či známky. Dítě to dělá z vlastní potřeby rozvíjet se. My se „pouze“ díváme a projevujeme radost, když zjišťujeme, co dokáže.

Tento přístup dospělých se většinou při zahájení povinné školní docházky mění ve svůj opak: požadujeme výkon, dáváme návody, spěcháme, známkuje.

Vztah k rychlosti pamětného počítání zasluhuje zvláštní pozornost. Na prvním stupni jde o rychlé sčítání a odčítání do 100, násobilkou a odpovídající dělení. Učitelé za tím účelem vymýšlejí různé hry a soutěže (známá je hra Král počtů), děti a někdy i rodiče tak získávají přesvědčení, že spoje je nutno naučit se zpaměti.¹ U náročnějších úloh se setkáváme s tím, že si děti nedělají poznámky podle své potřeby – buď jsou jim přímo zakázány, nebo jsou vyžadovány v přesném formátu. Pokud pak děti nejsou schopny celou úlohu vyřešit pamětně, vzdávají ji.

Nejen že dítě je tak přesvědčováno o významu paměti v učení se matematice, přestože smyslem vyučování matematiky je rozvoj intelektuálních schopností žáka a automatizace početních spojů by měla být vedlejším efektem, ne primárním cílem. Ještě horší je, že dítě může ztratit nebo nemusí ani získat povědomí o tom, co vlastně dělá. Konečně nejvíc devastující je ztráta důvěry dítěte ve vlastní schopnosti.

Vzniká zde námitka, že doučující má připravit dítě na reálné školní situace, v nichž právě rychlost provádění aritmetických operací vyžadována bude.

1 Jedna z nejpokrokovějších autorek Margaret Donaldson (Children's Minds, UK, Fontana, 1978) zdůrazňuje význam kvality procesu a trpělivosti učitele při výuce čtení: Tyto priority se tedy netýkají pouze matematiky:

„Důraz na rychlost a důraz na přemýšlení stojí proti sobě v jakémkoli věku. Chceme-li podpořit rozvoj dovednosti reflexe v raných stádiích vývoje dítěte, pak rychlost a jistota nebudou prioritou. Dítě, od kterého se očekává okamžitá reakce správným zvukem, kdykoli po něm střílíme izolovaným slovem... nebude vůbec přemýšlet o možnostech interpretace. Pokud odpověď nezná, bude pod tlakem, aby odpověď nějak uhadlo; nebude mít zájem zamyslet se, reflektovat a uvědomovat si, co vlastně dělá.“

Zde se musí doučující rozmyslet, zda chce okamžitý, ale krátkodobý efekt (s popsány vedlejšími účinky) nebo zda bude raději investovat do dlouhodobého efektu a chce, aby dítě mělo šanci uspět ve vyšších ročnících – chtělo a umělo konstruovat vlastní znalost, tedy rozumělo tomu, co dělá, rozumělo matematice, umělo matematicky přemýšlet.

Metoda VOBS se soustředí na to druhé. I v učebnicích využívajících metodu VOBS najdeme dost úloh vyžadujících mnoho rutinního počítání, které ale děti vykonávají s chutí, někdy až nedočkavě – podobně jako vědec, který rád překoná fázi rutinních kroků, když jde za něčím zajímavým. Rutinní počítání je ve VOBS prostředkem k prozkoumávání problémů, automatizace spojů vedlejším efektem této činnosti.

Redukce matematiky na spoje základních početních úkonů se projevuje u slovních úloh doplňující otázkou „A je to úloha na sčítání, nebo na odčítání? Nebo na dělení?“² Na takovou otázku ve VOBS neodpovídáme. Pokud se žákovi jeví jako obtížná, dáme snazší úlohu nebo umožníme sehrání úlohy manipulací s fazolemi (jako kuličkami) nebo obojí.

V metodě VOBS děláme nejen vše pro to, aby dítě za každých okolností vědělo, co dělá. Chceme, aby se matematické činnosti staly dítěti potřebou³; abychom jimi dále podpořili (nebo znovu probudili) již existující zájem dítěte experimentovat a objevovat. To vše bez vymýšlení speciálních motivačních akcí či příběhů, přesto s vysokými cíli. Ty jsou ovšem jiné než cíle vyučování matematice – nebo spíše počtům – ve třídě zaměřené primárně na zvládnutí základních početních operací.⁴ Jiný je i celkový přístup.

Některé rozdíly mezi klasickým vyučováním a metodou budování schémat

KLASICKÁ MATEMATIKA

BUDOVÁNÍ SCHÉMAT

Co je považováno za důležité

Rychlost. Žák spolehlivě a hbitě říká výsledky základních početních operací bez použití prstů či jiných pomůcek.

Trvalost porozumění i na úkor rychlosti. Žák ví vždy přesně, co dělá – používá pomůcky, když je potřebuje.

² Žák třetího ročníku u úlohy „Přišel jsem se 48 kuličkami, odcházet jsem se 63 kuličkami. Kolik kuliček jsem vyhrál?“
³ To by měl být první indikátor kvality působení učitele
⁴ Máme na mysli ty skutečné, každodenní nároky a cíle, ne cíle proklamované v RVP.

Automatizace početních spojů

Automatizace spojů jako $6+7=13$, $6 \times 6=36$ se nacvičuje a požaduje.

K automatizaci dojde díky množství úloh, jejichž cílem není automatizace sama, ale např. nalezení všech řešení nějaké úlohy, správné usazení skupiny čísel do součtové pyramidy apod.

Učitel typicky

žákům vysvětluje, jak se úlohy probíraného tematického celku řeší;

žákům předkládá problémy, jejichž výběr je připraven tak, aby žáci postupně sami odhalovali matematické zákonitosti, vztahy a pojmy;

následně s třídou učivo procvičuje;

moderuje a podporuje diskuzi;

pozorováním / testováním prověřuje, jak si který žák osvojil řešitelské postupy;

pozorováním / testováním provádí diagnostiku matematických schopností.

Při získávání poznatků ideálně nastává

rychlé ukládání informací, které ale po ztracení nelze znovu vybavit. Doba uložení je krátká, informace se přes letní prázdniny zapomínají. Jednotlivé izolované postupy jsou vytlačovány novými.

pomalé až zdoluhavé a postupné budování schémat, vlastní konstrukce poznatků. Znalosti získané vlastní konstrukcí jsou trvalé, mění se jejich kvalita. Schémata v hlavě žáka se postupně doplňují, upevňují a díky rozestraným vazbám i vzájemně posilují.

Motivace

umělá navození nálady, příběh apod.;

pnutí mezi „nevím“ a „chci vědět“;

vnější známky, body;

vnitřní chuť opakovat zážitek objevu řešení nebo nějakého objevu s řešením souvisejícího.

Jak dochází k vyučování / učení

Nejprve učitel zavede matematický objekt (pojem) a pravidla, pak ukáže aplikaci pravidel, nakonec se vše procvičuje.

Nejprve žáci s matematickými objekty i s jejich fyzickou reprezentací manipulují, pak o této manipulaci mezi sebou komunikují v mateřském jazyce, nakonec objeví pravidlo a začnou používat matematický jazyk.

Kdy číslo nese význam

V závěru aktuálně probíraného tématu – ve slovních úlohách.

V tzv. sémantických prostředích (prostředí spojená na zkušenosti – typicky Autobus, Krokování) nebo částečně na fantazii (Děda Lesoň).

Kdy čísla existují sama o sobě

Ve většině tradičního učiva; vzájemné vazby čísel jsou redukovány na čtyři základní operace.

V tzv. strukturálních prostředích umožňujících např. objevování matematických zákonů a zákonitostí (např. Násobilkové čtverce jsou přípravou na objev distributivního zákona).

Vstup do geometrie

Do geometrie se vstupuje prostřednictvím abstraktních pojmů. Nejdříve přichází na řadu bod, pak přímka a úsečka, pak rovinné obrazce, nakonec prostorová geometrie.

Navazujeme na zkušenosti se stavěním věží a jiných staveb z „kostek“ (tedy z krychlí). Tyto zkušenosti získá dítě už v předškolním věku. Vstup do geometrie se uskutečňuje konkrétně – přes 3D geometrii.

Co v tomto textu rozumíme schémata a jejich budováním? Schémata jsou ucelené představy, které se ve vědomí člověka vytvářejí na základě mnohonásobně opakované zkušenosti. Jsou nositelem mnoha konkrétních poznatků, které člověk dovede ze schématu odvodit, např. ze schématu svého bytu dovedete odvodit počet oken, které v bytě jsou, aniž by je aktuálně musel fyzicky přepočítávat, nebo ze schématu krychle dovedete odvodit počet jejích tělesových úhlopříček (Hejný a kol., 2004: str. 25). Kdyby se vás někdo na počet oken ve vašem bytě zeptal, nebudete možná umět odpovědět ihned. Znalost počtu oken se ale neprojevuje okamžitým vybavením informace (tak jako se skutečná školní znalost neprojevuje nutně okamžitou odpovědí), nýbrž – v daném případě – schopností toto číslo zjistit, aniž byste museli do bytu při položení otázky vstoupit. Stačí v duchu projít všemi místnostmi a okna spočítat. Schéma bytu máte spolehlivě ve vaší mysli uloženo, přestože jste se ho vědomě neučili. Schéma se ve vaší mysli vytvořilo proto, že v tom bytě žijete.

Velmi podobně je tomu s budováním matematických schémat. Žák opakovaně navštěvuje prostředí, z nichž každé je jím přijímáno s různou mírou zájmu a každé jinak přispívá k matematickému myšlení. Samostatné řešení vhodných úloh (tj. řešení s minimálními zásahy učitele) lze považovat za autentické prožívání matematiky. Nejsilnější, nejvíce motivující a aktivizující roli tu hraje zážitek objevu. Pasivní sledování výkladu učitele tento zážitek neumožní – a co hůře, nemáme žádnou jistotu, že dítě chápe, co je mu vysvětlováno, že si nový výklad s předchozími poznatky propojuje, a že když je něco správně na papíře či na tabuli, je to správně také v hlavě dítěte.

Takový přístup – vlastní objevování vztahů, postupů a schémat – lze realizovat i bez učebnic týmu profesora Hejného. Učebnice jsou však s využitím tzv. matematických prostředí již připraveny tak, aby usnadnily přípravu učitele v tomto procesu a umožnily žákům postupně objevit celou matematiku, a to minimálně na úrovni odpovídající danému ročníku. Metoda, k níž byly před osmi lety poprvé

vydány Nakladatelstvím Fraus učebnice využívající komplex matematických prostředí, je ve skutečnosti stará zhruba 70 let – prvním autorem je totiž Vít Hejný, otec profesora Milana Hejného, který byl jeho prvním žákem. Milan Hejný sám pak v mládí podle této metody učil v letech 1977–1985; nejprve ve třídě svého syna. Víme, že každé dítě z této třídy – třídy nikterak výběrové – absolvovalo nějakou vysokou školu.

Stávající učebnice se používají devátým rokem, takže dnes již můžeme říci, že vysoká efektivita v podpoře matematických kompetencí dětí se potvrzuje, pokud se používají konstruktivně, jak je popsáno v předchozím odstavci. Nedávalo by žádný smysl, pokud by se používaly transmisivně – tj. pokud by vše bylo žákovi vyloženo a žák by měl pouze poslouchat a opakovat již vyřčené, aplikovat již vysvětlené.

Vynoří se okamžitá námitka, že ne každé dítě je schopno něco v matematice objevovat a tedy alespoň některým dětem není radost z objevu dopřána. Pro koho jsou vlastně učebnice vhodné? Nestane se, že nějaké dítě se nechytí vůbec?

Zkušenosti s metodou i vlastní zkušenosti autorky tohoto textu ukazují, že důsledné používání metody od prvního ročníku je naopak prevencí vzniku bloku v matematice – víme totiž, jak a proč tento blok vzniká. Nicméně čím později se s metodou začne, tím náročnější je role učitele – musí totiž překonávat dítětem získané přesvědčení⁵, že náročné úlohy se řeší pomocí návodu (toto přesvědčení se projevuje výrokem „to jsme ještě nebrali“). Takový žák nejen přichází o vlastní rané matematické zkušenosti, nejen že nemá připravena vlastní schémata pojmů a poznatků (pouze informace, které si nemá na základě čeho znovu zkonstruovat), ale připravuje se na určitý stupeň duševní invalidity – nebude věřit ve schopnost vymyslet vlastní návod, neočekává se to od něj. Také už nemá šanci sám objevit, co mu bylo prozrazeno – matematika je jaksi „bez vtípu“. Pořád je však lépe začít později než nikdy.

Jak je to se zážitky objevu, ve kterém ročníku vlastně může ke zmíněným objevům začít docházet? Již v ročníku prvním – všude tam, kde se žákovi úloha jeví jako náročná a učitel přesto neukáže řešení, nýbrž vybidne žáka pokynem typu „tak to nějak zkus“. Žák projevuje radost v okamžiku, kdy se prověřením výsledku sám dozví, že uvažoval a počítal dobře nebo že jeho pokus vyšel. Opakovaně se přesvědčujeme o tom, že samostatné vyřešení úlohy vyvolá u dětí radostné emoce, které by se nemohly objevit, kdyby učitel tuto samostatnost žákovi neumožnil. Již úlohy prvního ročníku mají potenciál vnímání matematiky jako něčeho, v čem lze experimentovat a prožít radost.

Vybídne-li dítě k tomu, aby úlohu řešilo metodou pokus – omyl, neznamená to, že ho učíme výsledek tipovat. Schopnost využívat metodu pokus-omyl je důležitou

5 To je velmi nebezpečné, neboť jde o přesvědčení metakognitivní – týká se procesu poznávání a učení obecně. Metakognice je *poznávání toho, jak člověk poznává, jak se učí*.

matematickou schopností a „střelba nazdařbůh“, kdy předchozí pokusy nejsou brány v úvahu, je jen jejím prvním stádiem. Slabším výkonem už je jen odmítnutí, kdy žák vzdává úlohu (například tu, kterou nezvládne z hlavy); ani ji nezkusí řešit. Existují ale naopak i vyšší stádia: časem může žák intuitivně využít předchozí neúspěšný pokus – pamatovat si, že byl neúspěšný, případně si neúspěšné pokusy zaznamenávat, případně sledovat, jaký směr pokusů se blíží k cíli, zkoumat příčinu neúspěšného pokusu, hledat zákonitost. Vidíme, že vyšší stádia této dovednosti vypovídají o matematicky vyspělejších žácích. Ne všechny úlohy jsou pro tuto metodu vhodné⁶, nicméně v prvním ročníku lze takto přistoupit k většině úloh, jejichž řešení nelze určit s běžnými pomůckami, nebo v nichž žák udělá chybu (místo sdělení o chybě navrhne učitel ověření výpočtu např. krokováním nebo na počítadle). Návyk ověřovat řešení (což je přirozená součást metody pokus-omyl) je rovněž důležitý pro další matematický vývoj žáka, podobně jako používání jakéhokoliv vlastního zápisu.

Pomůcky je třeba používat podle potřeby žáka, rozhodně nezakazovat používání prstů, ale používat resp. nabízet i krokování a počítadlo nebo jinou pomůcku, kterou si žák oblíbil. Fakt, že k zážitkům objevování dochází již v prvním ročníku při používání metody pokus – omyl ukazuje na to, že zážitky objevování jsou dostupné všem dětem.

CO DĚLAT, KDYŽ ŽÁK ÚLOHU ODMÍTÁ ŘEŠIT S POUKAZEM NA TO, ŽE JI NEZVLÁDNE?

Ve třídě nebo skupině dětí můžeme požádat jiné žáky, aby řešení vysvětlili – to je dobrá šance pro odmítajícího žáka i pro „žáky – učitele“. Při doučování jednoho dítěte tuto možnost nemáme. Kromě naší ukázky pokusu (samozřejmě neúspěšného, abychom úlohu ihned nevyřešili za žáka) je možné sáhnout k obdobné úloze z téhož prostředí – zalistovat v pracovní učebnici o pár stránek zpět, případně využít úlohu z nižšího ročníku.

DVA VÝZNAMNÉ SLOVA PROSTŘEDÍ, PODSTATNÉ PRO VOBS

Bezpečné prostředí vyučování orientovaného na budování schémat:

Učitel je neutrálním moderátorem diskuze, garantem metody (tedy ne garantem pravdy). Při práci s jedním žákem má tuto složku své práce ztíženu – je jediným partnerem, který může navrhnout i zpochybňovat řešení, a to správná i chybná. Zvyká žáka na to, aby si sám ověřoval, co je správně, aby si kladl otázku, zda je

⁶ S metodou pokus-omyl se žák „legitimně“ setká na druhém stupni, pokud používá iteraci při hledání v matematických tabulkách. Iterace je také celkem běžnou metodou ve vysokoškolské matematice.

jeho řešení vůbec možné. Známe případy mechanických přístupů, kdy dětem vyjde nesmyslné řešení (např. váha bochníku chleba 500 kg) a ani se nad tím nepozastaví. Chceme se dobrat samostatnosti a zodpovědnosti dítěte za jeho řešení, nechceme dosáhnout toho, aby umělo dobře napodobovat a reprodukovat učitelovy postupy. Případná námitka, že to bude od něj vyžadováno ve škole, byla již zodpovězena.

Klima vzájemného působení a zacházení s chybou je mimořádně důležité. Nastavení a udržení tohoto klimatu je obtížné zejména pro učitele, protože je zvyklý tím garantem pravdy být; domnívá se, že poukázáním na chybu dítěti pomůže. Je třeba mít trpělivost s žáky i se sebou samým – vydržet čekat na žáka není tak snadné, jak to teoreticky vypadá. *Pro žáka je zkušenost s hledáním a opravováním chyb ve vlastním myšlení mimořádně důležitá, její nabytí je náročné jak intelektuálně, tak i citově. Žádný z nás nemá z vlastních chyb radost a lehčí je spokojit se konstatováním „má to být takto“, než hledat ve svém myšlení příčinu chyby. Ale právě schopnost umění hledat vlastní chyby a dokázat se z nich poučit patří k vysokým lidským kvalitám. Jestliže matematika tuto kvalitu v mladém člověku pěstuje,*

přispívá významně k jeho osobnostnímu růstu⁷. Zkušenosti z výuky metodou VOBS nicméně ukazují, že poloha klidného vysvětlování vlastních chyb je dětem příjemná a že se v bezpečném prostředí o svých aktuálních chybách baví rády. Jeden žák v závěrečné reflexi spontánně poznamenal, že se mu líbí, když může mluvit o tom, kde udělal chybu. Stydět se za chybu je možná tedy naučený postoj, který lze reedukovat, v každém případě je naléhavě důležité se o takovou reedukaci pokusit, máme-li něčeho dosáhnout.

Didaktické matematické prostředí podporující budování schémat.

Název pochází od Ericha Wittmanna⁸, ale prostředí byla využívána již prvních letích používání metody VOBS, patří k jejím pilířům. Existují významová (sémantická) matematická prostředí, navazující na zkušenost dítěte (např. prostředí Autobus) a strukturální prostředí (např. Součtové trojúhelníky). Rozmanitost prostředí přispívá k tomu, aby se v přiměřených úlohách zapojila většina žáků. Prostředí rozvíjejí schopnost zkoumat, organizovat, zpracovávat data, řešit problémové situace, kombinovat. Řešením úloh v matematických prostředích jsou tedy podporovány klíčové kompetence.

Charakteristiky didaktického matematického prostředí⁹:

1) Přitažlivost

Prostředí je motivující. Pokud žák řeší přiměřené úlohy, má radost z překonání překážek a chce aktivní „pobyt v prostředí“ opakovat.

2) Dlouhodobost

Prostředí se zavádí od 1. nebo 2. ročníku ZŠ, pokračuje na druhý a třetí stupeň, přičemž je průběžně obohacováno o nové pojmy, vztahy a procesy.

3) Matematická fundovanost

Řešením úloh daného prostředí si žák buduje schémata; ta se mění, obohacují, rozšiřují a propojují – jsou dynamická.

4) Nastavitelná náročnost úloh – gradování

Úlohy v prostředích mají vždy několik nezávislých parametrů nastavitelné náročnosti. Například u součtových trojúhelníků (tzv. pyramid) je to velikost trojúhelníku určená počtem čísel horního řádku, poloha daných čísel (nejjednodušší trojúhelník má zadána čísla horního řádku), velikost čísel, číselný obor (nemusejí to být jen čísla přirozená, ale např. celá nebo desetinná i zlomky).

7 Kurzivou je zde citace textu M. Hejného z pracovního materiálu o součtových trojúhelnících
8 Wittmann, E.: Developing mathematics education in a systemic process. (Educational Studies in Mathematics 48, 1–20, 2001. Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands)
9 Tyto znaky připojil M. Hejný

5) Účinná implementace

Učitel žákům nic nevysvětluje. Předkládá jim přiměřené úlohy a organizuje diskusi třídy nebo skupin žáků. Řešením úloh žáci sami postupně poznatky odhalují, formulují, argumentují, upřesňují a zdůvodňují (později i dokazují).

PŘEHLED PROSTŘEDÍ VYUŽÍVANÝCH NA PRVNÍM STUPNI

PROSTŘEDÍ	POPIS, FUNKCE
Krokování	Porozumění číslům vyjadřujícím změnu polohy nebo porovnávání poloh. Vstup k číslům záporným, později k práci se znaménky. Pomůcka pro řešení rovnic.
Autobus	Porozumění číslům vyjadřujícím změnu stavu. Orientace v souboru dat obsahujícím jak stavy, tak změny, ale i porovnání. Tvorba vlastního záznamu. Tvorba tabulky, porozumění tabulce.
Děda Lesoň	Práce s veličinou zapsanou ikonicky (nikoliv číslem, ale speciálním znakem). Příprava na rovnice. Dosazování a (přesná) výměna silnějších zvířat za slabší a naopak je i součástí propeedeutiky převodů jednotek.
Rodokmen	Relace a jejich skládání propojené s úlohami o věku. Schopnost přesného vyjadřování, logika.
Biland	Pohádkové seznamování se s dvojkovou soustavou, jazykem, který používají počítače. Ukázka toho, že desítková soustava není jediná možná. Hlubší porozumění desítkové soustavě.
Výstaviště	Orientace v prostředí, které propojuje geometrii a číselnou řadu. Rozvoj schopnosti vzájemně propojovat různé řešitelské strategie. Hledání více řešení.
Linky – cyklotrasy	Propojování algebraické a geometrické situace. Systematické prohledávání všech možností. Odhalování nových vztahů ze vztahů známých.
Parkety	Získávání zkušeností s analýzou a syntézou skupiny rovinných tvarů, z nichž některé mohou být obohaceny o číselné údaje.
Geodeska	Hlubší poznávání mnohoúhelníků s malým počtem stran, hledání tvarů splňujících různé geometrické podmínky.

Krychlové stavby	Poznávání prostorové geometrie manipulativní činností. Tvorba a přeměna staveb podle daných podmínek. Zápis stavby i procesu jejího vytváření různými jazyky. Schopnost popsat 3D-situaci různými způsoby.
Hadi	Poznávání vazeb souborů čísel, která vystupují jak v roli vztahu, tak v roli operátora. Zobecňování konkrétních poznatků. Rozvíjení schopnosti řešit soustavu dvou rovnic metodou pokus–omyl.
Neposedové	Rozvíjení schopnosti tvořit narušenou číselnou strukturu v prostředí běžných číselných vztahů, v prostředí součtových trojúhelníků nebo hadů.
Šipkový diagram	Šipkový diagram je grafickým zápisem rovnice, který vede žáka k tomu, aby neznámé číslo (v horním levém kroužku) hledal experimentováním.
Pavučiny	Prostředí hadů rozšířené o geometricky bohatší zápis doplněný navíc barvou. Poznávání číselných vztahů, které se v budoucnosti rozšíří na vztahy parametrické a později i na algebraické.
Násobilkové obdélníky	Procvičování násobilky v grafickém prostředí, jež v budoucnosti umožní po rozšíření odhalovat vztahy mezi čtyřmi základními operacemi.
Sousedé	Získávání vhledu do základní vazby aritmetiky vztahu mezi sčítáním, součtem, odčítáním a rozdílem.
Barevné trojice	Rozvíjení řešitelských strategií aritmetických úloh obohacených o parametr barvy (od dramatizace k simulované dramatizaci).
Házení kostkou	Získávání zkušenosti s náhodnými jevy, porozumění zákonitostem v oblasti pravděpodobnosti, práce se statistickými soubory.
Slovní úlohy	Schopnost pochopit slovní popis situace nebo procesu prostřednictvím dramatizace, manipulace, obrázku, grafu, tabulky nebo souboru číselných vztahů. Poznávání úloh s větším počtem řešení.
Hra Sova	Hra s odpověďmi ano – ne. Propojení oblasti logického myšlení a galerie hledaných objektů (rovinná nebo prostorová geometrie, čísla, objekty běžného života). Formulace vlastností objektů v galerii např. těles. (Na které těleso si myslím?)
Vývojový diagram	Grafický záznam procesu. Příprava na porozumění práce počítače.

Tvary ze dřívěk	Poznávání rovinné geometrie manipulativní činností. Tvorba a přeměna tvarů podle daných podmínek. První zkušenosti s obsahem, obvodem, jednoduchými zlomky a posloupnostmi.
Součtové trojúhelníky	Zviditelnění konceptu sčítání, základní aditivní triády. Příprava na vstup do světa algebry.
Sítě krychle	Využití životních zkušeností k poznávání pojmu síť krychle. Manipulativní propojování 2D- a 3D-geometrie.
Šipky – čtvercová mříž	Jazyk šipek připravuje na pochopení souřadnicové soustavy. Šipka označuje pohyb, změnu. Jde o krokování ve 2D. Šipka ukazuje na souvislosti geometrie a krokování.
Algebrogramy	Řešení algebrogramů odhaluje žákům některé hlubší souvislosti aritmetiky. Řeší je zkoušením. Osvojují si hodnotu místa.

O PROCESU POZNÁVÁNÍ

Proces poznávání začíná motivací – chci vědět, co nevím a chci prožít radost z objevu. Zásadní je sbírání konkrétních zkušeností: děti nejprve řeší konkrétní úlohy s předměty, obrázky, symboly – pracují s izolovanými modely, diskutují. Všechny poznatky si budují pozvolna a postupně a téměř nenápadně. Již v prvním ročníku se proto objevuje téma zlomků, symetrie, čtení tabulky a záznam do ní, číselná osa, současně plnění více podmínek najednou, úlohy s větším počtem řešení. V myslí dětí se propojují poznatky získané z práce s jednotlivými izolovanými modely, dochází k jejich zobecňování. Tento postup od reality k abstrakci se odráží i v jazyce procesu poznávání.

V tradiční matematice se nejprve zavede matematický pojem, vysvětlí se, jak se s ním pracuje a žák postupně nabývá zkušeností procvičováním typových úloh. Ve VOBS – vyučování orientovaném na budování schémat – dítě naopak získává zkušenosti experimentováním s konkrétními modely, diskutuje o nich se spolužáky prostřednictvím mateřského jazyka, tvoří si vlastní záznamy podle potřeby a postupně přebírá matematickou terminologii: Lze to ilustrovat například na budování představ o čísle nebo na tématu zlomků.

POROZUMĚNÍ ČÍSLU

Číslo může nést informaci o stavu (mám tři jablka), informaci o hodnotě změny (vystoupím o tři schody výše) informaci o výsledku porovnání (stojím o tři schody výše) a informaci o adrese (to je třetí židle). V tradiční výuce matematiky je modelován pře-

devším první typ informace a rovněž druhý, pokud je spojen s prvním.¹⁰ Ve VOBS modelujeme všechny případy, takže připravujeme půdu i pro úlohy, v nichž si na počet nelze „sáhnout“ – pro úlohy popisující proces, tedy úlohy o věku a o pohybu.

Za druhé, ve VOBS je budována od prvopočátku nejen představa čísla jako stavu, ale i jako hodnoty změny, výsledku porovnání i adresy. Při krokování umí dítě sečíst dva a více posunů vpřed, případně v kombinaci s posunem vzad, a vyjádřit celkový posun počtem čárek; v prostředí schodů dítě pracuje s adresou – postaví se na třetí schod a odtud může pokračovat v řešení úlohy. Číslici se učí žáci nejdříve číst, zapisování čísla číslicí přichází na řadu později (zhruba na počátku druhého čtvrtletí). Tradiční matematika předpokládá, že dítě číslu / číslici rozumí a že s tímto symbolem tedy může začít hned pracovat. Testování předškolních dětí ukazuje, že řada dětí sice umí pojmenovat číslici, když ji vidí, ale nemá za ní konkrétní představu (ani stavu, natož hodnoty změny, výsledku porovnání či adresy). Při odpočítávání předmětů řada předškolních dětí ztrácí koordinaci v ukazování a současném vyslovování číslic, když se dostane typicky nad hodnotu pět. Počítání považuje za rituál vyslovování a ukazování, které nemusí být dokonalé, tedy koordinované. Neví, že bez koordinace tato

10

Žáci mají někdy problémy se sčítáním změny a dožadují se (nadbytečné) informace o původním stavu: maminka mi přidala do kasičky dvě koruny a tatínek tři, kolik mi celkem přibylo? Do autobusu přistoupili dva lidé, na další zastávce jeden vystoupil a tři přistoupili, kolik cestujících přibylo nebo ubylo?

činnost zcela ztrácí smysl a vlastně neví, na co se vlastně ptáme, když položíme otázku „kolik jich je“. Na některé děti tak škola od prvních týdnů klade požadavek obrovského skoku v jeho mentálním vývoji, aniž by mu poskytla most konkrétních modelů.

Jaké mentální kroky musí dítě udělat, když vidí úlohu $3 + 2 = ?$

- 1) Musí číslo dekodovat: představí si 3 jako tři objekty (bonbóny, kuličky, kostky), 2 jako dva objekty.
- 2) Musí provést vlastní operaci sčítání: dá dohromady tři a dva objekty (bonbóny, kuličky, kostky) a dostane pět objektů.
- 3) Musí zpětně tento výsledek zakódovat – přiřadit počtu pět číslici 5.
- 4) Musí počet objektů příslušnou číslicí zapsat za znak =

Pokud není dostatečně rychlé (případně je mu zakazováno používání nějakého modelu, např. prstů, dostává se do stresu, má tendenci si příslušné spoje pouze pamatovat bez konkrétní představy, což nezvládá, plete a získává v matematice blok, který časem narůstá.

Ve VOBS naopak stavíme na kvalitních představách čísla jako stavu, hodnoty změny, výsledku porovnání i adresy. Vynikající pomůckou k porozumění číslu je krokovací pás. Aktivitu na neoznačených políčkách nazýváme krokování. Políčka označená čísly nazýváme schody.

PODROBNĚJŠÍ NÁHLED DO ŠESTI VYBRANÝCH PROSTŘEDÍ

Krokování

Krokování je jedno z prvních prostředí, do něhož děti vstupují. Je důležité provádět je hned od počátku v rytmu – osvědčuje se nejprve pochodování v relativně pomalém rytmu na dítětem vybranou písničku. Jde o koordinaci pohybu těla a počítání, která je ve sféře hrubé motoriky snáze dosažitelná. Zvládnutí rytmu počítání a krokování pak pomůže dítěti v motorice jemné, takže se mu bude dařit současně vyslovovat čísla a ukazovat počítané předměty. Krokování pomůže počítání zpomalit – mnohé děti ve snaze napodobit rodiče počítají příliš rychle, takže je pro ně synchronizace ukazování a vyslovování obtížnější. Krokování velmi dobře přispívá k pochopení dalšího významu čísla – hodnoty změny („jdi o tři kroky dále“). Při využití pásu jako schodů, tj., krokovacího pásu s čísly, dosáhne dítě i na pochopení čísla jako nositele informace o výsledku porovnání („stojím o tři schody výše“) a nositele informace o adrese („to je třetí schod“). Jak lze snadno nahlédnout, krokovací pás

s vyznačenými schody vlastně představuje číselnou osu, na níž se dítě pohybuje jako živý index. Význam tohoto prožívání pohybu po číselné ose je evidentní – dítě se stává vlastně součástí úlohy, kterou řeší (!)

Protože vykonaný krok na rozdíl od prstů již není vidět, je krokování příspěvkem ke zvládnutí abstrakce. Mnohé děti také spontánně objeví záporná čísla a jsou tím fascinované (tři kroky dopředu, čtyři dozadu je ve výsledku jeden krok dozadu, na druhou stranu od nuly, tedy mínus jedna – což alespoň některé děti znají z obchodních domů resp. z teploměru).

Proces krokování se již v prvním ročníku učí děti nejprve svým vlastním, později dohodnutým způsobem¹¹ převádět číselné výrazy na záznam krokování a zpět. Je to vynuceno složenými pokyny (např. dva kroky vpřed, pak dva kroky vpřed, pak jeden krok zpět – vedlejším efektem je nácvik spojů). Chceme, aby si dítě alespoň při doučování zvyklo na to, že si dělá své poznámky, kdykoliv to potřebuje. Tuto práci lze (mimo jiné) chápat i jako přípravu záznamů úloh o procesu. Úlohami o procesu jsou obávané úlohy o pohybu (ne dítěte, ale aut jedoucích proti sobě nebo souběžně) i náročné úlohy o věku. Ve třetím ročníku se děti naučí mínus před závorkou přepsat v záznamu krokování jako čelem vzad – v příslušných úlohách si pak děti pohybem celého těla mnohokrát připomínají, že pokud udělám čelem vzad, znaménka u všech členů výrazu (u všech pokynů krokování) se obrací – jdu-li po otočení se čelem vzad pozadu, jdu v původním směru a tedy se pohybuji dopředu.

Kromě toho, že aktivita krokování se zúročí i v dalších tématech druhého stupně (např. při počítání s absolutními hodnotami), pomáhá dobře zapojit hyperaktivní děti.

Poslední poznámka úvodu se týká jednoho detailu práce s učebnicí. Již v prvním ročníku nacházíme mnoho příležitostí k tomu, aby dítě analýzou obrázku samo vyvodilo, co je podstatou úlohy, jaké je zadání. Příkladem je tento záznam z druhé poloviny prvního ročníku (str. 21 druhého dílu učebnice):

Hod' kostky a vyřeš

V prvním řádku série červeno-modro- bílých obrázků jde o tento pokyn: 1) Hod' červenou kostkou, zapiš hod do červeného pole a postav se na schod, jehož číslo udává červená kostka. 2) Hod' modrou kostkou, zapiš do modrého pole a udělej tolik kroků, jejichž počet udává modrá kostka. Druhý řádek série červeno-bílo-modrých obrázků začíná stejně: 1) Hod' červenou kostkou, zapiš hod do červeného pole a postav se na schod, jehož číslo udává červená kostka. 2) Hod' modrou kostkou, zapiš hod do modrého pole a udělej tolik kroků, aby ses dostal na schod,

11 Dítě ovšem může zůstat u svého způsobu záznamu, jak dlouho chce – vývoj vlastního jazyka záznamu nepotlačujeme, naopak jej podporujeme

jehož číslo jsi do modrého pole zapsal. Zadání a dekodování druhého řádku je obtížnější a lze se ho dobrat diskuzí ve třídě (vyzkoušeno, padly tři různé návrhy, třída nakonec přijala správnou interpretaci). Při práci učitele s jedním žákem je třeba přikročit k obdobnému rozhovoru – k otázce „když se podíváš na obrázky v tom druhém řádku: co asi máme udělat?“

Hadi

Hadi jsou zkráceným zápisem krokování, objevují se na počátku druhého dílu pracovní učebnice pro 1. ročník. Grafická podoba je alternativou ke klasickému sčítání nebo odčítání, přičemž žák musí určit, o kterou z těchto dvou variant se jedná. Vedlejším efektem je nácvik spojů. V nejjednodušší formě zde ale nejde o součet nebo rozdíl dvou stavů (hromádek jablek) ale o konečný bod posunu po číselné ose, známe-li počátek a velikost posunu, nebo o velikost posunu, známe-li počáteční a koncový bod, nebo o určení počátečního bodu, známe-li velikost posunu a bod koncový. Zdánlivě složitá úloha se stane fyzickým krokováním jednoduchou. Už na konci prvního ročníku je možné řešit složitější hady odpovídající složeným pokynům krokování a hady s podmínkou rozvíjející schopnost řešit soustavu dvou rovnic metodou pokus–omyl.

Šipky – čtvercová mříž

Jde vlastně o (zobrazení) krokování ve 2D. Kromě pohybu vpřed a vzad přibude pohyb vpravo a vlevo. Pohyb ve čtvercové síti znázorněný šipkami připravuje dítě na pochopení souřadnicové soustavy.

Tak jako je krokovací pás nejprve zobrazením řady přirozených nebo i celých čísel a je tedy založen na diskrétním výběru celých čísel ze spojitě osy všech čísel – osy, na které budeme později moci jakékoli reálné číslo zobrazit, je čtvercová mříž založena na diskrétním výběru ze dvou spojitých, na sebe kolmých os. Zakreslujeme do ní mřížové obrazce (obrazce s vrcholy umístěnými výhradně na průsečících mříže) a určujeme obsahy a obvody mřížových obrazců. Odpočítávání obsažených čtverečků v mřížových čtvercích a obdélnících se objevuje již ve druhém ročníku. Zkušenosti s určováním obsahu a obvodu mřížových obrazců se pak zúročí pro odvození vztahů pro obvod a obsah jakéhokoliv obrazce – bez mříže. Zjemňování čtvercové sítě se současným pokračováním výpočtů obsahu je de facto postupem vysokoškolské matematiky.

Krychlové stavby

Krychlové stavby kolem sebe samy definují prostorovou mříž. Odpočítávání krychliček v krychlovém tělese se objevuje ve čtvrtém ročníku a připravuje pojem objemu. Odpočítávání viditelných stěn krychliček připravuje pojem povrchu. Obdobně jako u 2D můžeme říci, že zjemňování krychlové sítě se současným pokračováním výpočtů objemu a povrchu je de facto postupem vysokoškolské matematiky.

Do tohoto prostředí však děti vstupují mnohem dříve – a přes toto prostředí vstupují do geometrie jako takové. Právě vstup do geometrie přes 3D je výbornou ilustrací metody VOBS, v níž vždy děti nejdříve experimentují, pak o činnostech mluví přirozeným jazykem a až nakonec začnou používat jazyk matematický, neboť ho správně používá učitel¹². V předškolním věku, když dítě staví z kostek věže i složitější stavby, získává první matematické i fyzikální zkušenosti, které zatím nedovede pojmenovat. Na konci prvního ročníku umí identifikovat, stavět a přestavovat krychlové stavby podle plánu, stavbu naopak plánem zaznamenat, seznámí se s tělesem, poprvé vidí rozdíl mezi tělesem a stavbou. Ve druhém ročníku umí vytvořit síť krychle a komunikovat o vztahu krychle a její sítě v metaforickém jazyce (síť krychle je jejím oblekem). Ve třetím ročníku již postaví stavbu podle portrétu nebo plánu (půdorysu s vyznačením počtů kostek ve svislém směru) a zakreslí i její pohled zepředu nebo z boku.

Ve čtvrtém ročníku dochází k rozšíření zkušeností žáka s dalšími tělesy (např. rotačními). Žák pracuje se zobrazením tělesa ve všech třech kolmých pohledech – shora, zepředu a zprava. Umí sestavit jednoduché 3D-útvary daných vlastností, jejich sítě a kostry. Určí povrch a objem nepravidelného krychlového tělesa. V pátém ročníku žák rozšiřuje své poznání o dalších tělesech. Upevňuje představy o obvodu, obsahu a objemu, propojuje jednotky délky, obsahu a objemu, hledá souvislosti mezi rozměry těles a jejich povrchem a objemem.

Autobus

Autobus je nejtypičtějším zástupcem prostředí, v němž čísla nesou konkrétní význam, tedy sémantického matematického prostředí. Děti si „hrají na autobus“ už od prvního ročníku, cíle této aktivity se postupně proměňují:

Při prvním (a nejen prvním) vstupu do tohoto prostředí je Autobus krabicí, do níž lze házet cestující, představované např. kostkami. Vstup cestujícího má být totiž nejen vidět ale i slyšet. Zastávkami jsou předem stanovená místa ve třídě, např. stůl učitele, umyvadlo, mapa, tabule, skříň, klavír. Autobus jede z výchozí zastávky na

konečnou. Na jednotlivých zastávkách může někdo vystoupit a nastoupit. Žáci to pozorně sledují, ale do autobusu (krabice) nevidí. Jakmile dojede autobus na konečnou, zeptá se učitel žáků, kolik je v autobusu cestujících. Každý žák napíše svůj tip na tabulku a poté učitel ukáže žákům obsah krabice a cestující společně přepočítají

Cíle se postupně proměňují. Nejprve jde o motivaci a trénink krátkodobé paměti. Později učitel položí nečekanou otázku, což vzbudí potřebu nějakého zápisu (ne standardizovaného, předepsaného učitelem). Zvyk dělat si vlastní zápis je užitečný sám o sobě, a zde dítě postupně dospěje dokonce k zápisu tabulkou. U složitějších úloh (některé údaje nevíme a máme je vypočítat) přistupuje tvorba strategie: počítání od konce, rozklad úlohy na úseky, metoda pokus omyl s ověřováním pomocí dramatizace (modelování) jízdy. Tento proces můžeme modelovat i pomocí krokování mezi „schody“: stav lidí při příjezdu je jedno políčko (jeden tzv. schod), stav lidí po zavření dveří při odjezdu je druhé políčko, kroky vzad resp. vpřed modelují ubývání resp. přibývání cestujících.

Setkáváme se také s výpočtem neznámé hodnoty ze čtveřice vzájemně provázaných hodnot, z nichž tři známe, čtvrtou hledáme – to je situace trojčlenky, i když zde nejde o násobení, ale o sčítání a odčítání: Víme-li, kolik lidí do nějaké stanice přijelo i kolik jich odjelo a zároveň známe počet vystupujících, umíme určit počet nastupujících nebo naopak – známe-li stavy cestujících při příjezdu i odjezdu autobusu a počet nastupujících, vyplyne nám počet lidí, kteří museli vystoupit.

Děda Lesoň

Prostředí Děda Lesoň se zavádí od druhého ročníku prostřednictvím příběhu o dědovi Lesoňovi, který se stará o svá zvláštní zvířátka. Lesoň pro ně vymýšlí různé hry, zejména přetahovanou. V tomto prostředí se síla dvou myši vyrovnává se silou jedné kočky, síla kočky spolu s myší se vyrovná síle jedné husy....

Prostředí tedy umožňuje pracovat s veličinou, uvědomovat si rozdíl mezi veličinou a počtem. Na rozdíl od prostředí mincí není hodnota (síla jednotlivých zvířátek) na první pohled zřejmá a je nutno respektovat vztahy, které poměr sil definují. Děti dokážou provádět substituci, tj. nahrazovat soubor několika veličin souborem jiných veličin o obecně odlišném počtu, ale stejné celkové hodnotě, např. nahrazovat jeden objekt dvojicí jiných objektů o stejné celkové hodnotě (kočka má stejnou sílu jako dvě myši, pes má stejnou sílu jako dvě kočky).

Prostředí Děda Lesoň je přípravou na porozuměním rovnicím a jejich úpravám; ve čtvrtém ročníku již děti dokážou řešit soustavy dvou rovnic o dvou neznámých. Dosazování a přesná výměna silnějších zvířat za slabší a naopak je i součástí prope- deutiky převodů jednotek.

ZDROJE:

Milan Hejný a kolektiv: Matematika 1. díl – učebnice pro 1. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 2. díl – učebnice pro 1. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 1. díl – učebnice pro 2. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 2. díl – učebnice pro 2. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 3. díl – učebnice pro 2. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – učebnice pro 3. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – učebnice pro 4. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – učebnice pro 5. ročník ZŠ
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 3/1 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 3/2 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 4/1 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 4/2 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 5/1 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika 5/2 – pracovní sešit
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – příručka učitele pro 1. ročník základní školy
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – příručka učitele pro 2. ročník základní školy
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – příručka učitele pro 3. ročník základní školy
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – příručka učitele pro 4. ročník základní školy
Milan Hejný a kolektiv: Matematika – příručka učitele pro 5. ročník základní školy
Vše Nakladatelství Fraus, www.fraus.cz

Milan Hejný, Jarmila Novotná, Nad'a Stehlíková (editoři): Dvacet pět kapitol z didaktiky matematiky. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 1. díl, Praha 2004. Lze stáhnout z internetu: http://class.pedf.cuni.cz/NewSUMA/Download/Volne/SUMA_59.pdf

LITERATURA:

Bedřichová, Z. Jazyk jako stigma? Analýza chybovosti textů romských žáků 9. Ročníků základních škol praktických. *FF UK* 2013.

Bedřichová, Z., Romské děti a čeština. *Rodina a škola*, č. 10, s. 9–10.

Bedřichová, Z., Zdůvodněné chyby. *Rodina a škola*, LXI, 2014, č. 2, s. 26–27

Bedřichová, Z., Šormová, K. „Jazyková gramotnost romských žáků základních škol praktických v psaném projevu“, in *Studie z aplikované lingvistiky*, 2013, 2 v tisku.

Bořkocová, M., Romský etnolekt češtiny, *Praha, Signeta* 2006.

Červenka, J., Sadílková, H., Kubaník, P. „Sociolingvistický výzkum situace romštiny v České republice“, in *Studie z aplikované lingvistiky*, 2010, 1 s. 167–170.

Homoláč, J., Internetové diskuse o cikánech a Romech, *Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum* 2009.

Hrdlička, M. „Jazyková chyba a práce s ní v jazykovém vyučování“, in *Šebesta, K. Škodová, S. a kol. (eds.), Čeština – cílový jazyk a korpusy*, Liberec 2012, s. 89–108.

Kaleja, M., Romové a škola versus Rodiče a žáci, *Ostrava, Universitas Ostraviensis* 2011.

Klingerová, Petra (ed.) Metodika programu Podpora vzdělávání. *Praha. Člověk v tísni, o. p. s.*, 2013.

Slezáčková, Alena. Průvodce pozitivní psychologií. *Praha. Grada Publishing, a. s.*, 2012.

Knausová, I. Ověření platnosti Bernsteinovy teorie jazykové socializace v českém prostředí. *Pedagogická orientace*, 2, s. 99–107, 2002.

Palenčárová, J., Šebesta, K., Aktivní naslouchání při vyučování, *Praha, Portál* 2006

Dobrovolníkův průvodce doučováním v rodinách

ISBN: 978-80-87456-54-5
